

Nr 180.

Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående anslag till påbörjande av vissa till Stockholms garnison hörande truppförbands och anstalters utflyttande till Järvafältet; given Stockholms slott den 3 mars 1938.

Kungl. Maj:t vill härmed, under återopande av bilagda utdrag av statsrådsprotokollet över försvarsärenden för denna dag, föreslå riksdagen att bifalla det förslag, om vars avlåtande till riksdagen föredragande departementschefen hemställt.

Under Hans Maj:ts

Min allernådigste Konungs och Herres frånvaro:

GUSTAF ADOLF.

Janne Nilsson.

Utdrag av protokollet över försvarsärenden, hållet inför Hans Kungl. Höghet Kronprinsen-Regenten i statsrådet å Stockholms slott den 3 mars 1938.

Närvarande:

Statsministern HANSSON, ministern för utrikes ärendena SANDLER, statsråden PEHRSSON-BRAMSTORP, WESTMAN, WIGFORSS, MÖLLER, LEVINSON, ENGBERG, NILSSON, QUENSEL, FORSLUND.

Efter gemensam beredning med chefen för finansdepartementet anför chefen för försvarsdepartementet, statsrådet Nilsson:

Historik.

Alltsedan den tid, då trupper först började förläggas i garnison till huvudstaden, har Ladugårdsgärdet utgjort exercis- och manöverplats för dessa. Så småningom kom större delen av Norra Djurgårdens odisponerade område att

tagas i anspråk för detta ändamål eller för andra militära behov såsom för kasern- och förrådsbyggnader, stallbyggnad för generalstaben, ammunitionslaboratorium m. m. Efter hand började emellertid truppernas övningsterräng på Norra Djurgården att inskränkas icke blott genom att mark därstädes togs i anspråk för militära byggnader och dylikt utan även genom upplåtande av vissa områden för andra ändamål exempelvis för hamnanläggningen vid Värtan, för järnvägs- och väganläggningar m. m. Slutligen började jämväl krav resas om upplåtande inom ifrågavarande område av mark för bostadsbebyggelse.

Sålunda föreslogs redan i en vid 1892 års *urtima riksdag* inom första kammaren väckt motion, att Ladugårdsgärdet med angränsande, staten tillhöriga parker m. m. skulle upplåtas och försäljas till bebyggande och att de av en sådan försäljning inflytande inkomsterna skulle användas till, bland annat, anskaffande av ett nytt övningsfält. Motionen innehöll emellertid jämväl förslag om skrivelse till Kungl. Maj:t med begäran om framläggande för riksdagen av ny plan för grundskatternas avskrivning, och då den i sistnämnda hänseende icke vann riksdagens bifall, förföll för den gången även frågan om Ladugårdsgärdets försäljning.

Sedan 1901 års *riksdag* i skrivelse till Kungl. Maj:t den 2 juni nämnda år i anledning av Kungl. Maj:ts proposition om ny härordning anført, bland annat, att i och för bestridande av de med den nya härordningen förenade extra utgifter vissa områden å Norra Djurgården borde med fördel för kronan kunna försäljas, tillsattes den 8 april 1902 den s. k. ladugårdsgärdeskommittén, som fick i uppdrag att avgiva yttrande angående möjligheterna att stycka och försälja delar av Norra Djurgården med Ladugårdsgärdet samt beräkna den inkomst, som genom dylik försäljning kunde uppstå, ävensom att avgiva förslag å sådan i Stockholms närhet belägen plats, som, under förutsättning av att Ladugårdsgärdet i framtiden icke komme att användas såsom övningsområde för de i Stockholm förlagda trupper, kunde anses lämplig såsom övningsfält för dessa trupper.

I sitt den 19 maj 1903 avgivna betänkande anförde *ladugårdsgärdeskommittén*, bland annat, att av den verkställda utredningen i första hand framgått, att Ladugårdsgärdet dåmera vore otillräckligt och även i övrigt olämpligt såsom övningsfält för de i Stockholm förlagda trupperna och att det därför måste, oavsett andra på frågan inverkan omständigheter, ersättas med ett nytt. Såsom sådant föreslog kommittén det s. k. Järvafältet.

I proposition (nr 114) till 1905 års *riksdag* föreslog Kungl. Maj:t sedermera, bland annat, dels att vissa kronan redan tillhöriga egendomar inom Solna och Spånga socknar måtte upplåtas till lantförsvaret för att användas till övningsfält för armén tillhörande trupper dels ock att för förvärvande av annan för detta övningsfält erforderlig mark och för de med fältets anordnande i övrigt erforderliga kostnaderna måtte få användas ett belopp av högst 4,000,000 kronor av medel, som beräknades inflyta genom försäljning av två områden å Norra Djurgården, vartill riksdagens tillstånd jämväl begärdes i propositionen. Återstående genom sistnämnda områdens försälj-

ning inflytande medel skulle med vissa angivna undantag ingå i en fond, benämnd »lantförsvarets fond för byggnader och andra försvarsändamål», vilken icke skulle få användas annat än efter riksdagens medgivande.

Såsom framgår av riksdagens skrivelse den 18 maj 1905, nr 159, biföll riksdagen Kungl. Maj:ts förslag i förevarande avseenden. I nämnda skrivelse anförde riksdagen bland annat, att de markinköp, som erfordrades för det nya övningsfältet, oförtövat borde bringas till stånd, ävensom att Kungl. Maj:t enligt riksdagens uppfattning borde äga att vid inköp av ifrågavarande mark, utan vidare bemyndigande, vid fältets utkanter göra de markutbyten, som kunde vara erforderliga för att bereda fältet bekväma och reguljära gränser.

De för det nya övningsfältets anordnande erforderliga markförvärven verkställdes sedermera i huvudsak under de närmast därpå följande åren, men icke förrän år 1917 hade fältet erhållit de gränser, som det sedermera i stort sett bibehållit, om man bortser från vissa därefter vidtagna mindre utvidgningar i norra delen av detsamma.

I sin nyssnämnda skrivelse den 18 maj 1905 framhöll riksdagen jämväl, att överflyttandet till övningsfältet vid Järva av arméns i huvudstaden uppförda kaserner, syntes, särskilt vid det förhållandet att största delen av Ladugårdsgärde fortfarande bibehölls till exercisfält, kunna för en lång tid undanskjutas.

Emellertid har utflyttningsfrågan kommit att bliva aktuell åtskilligt tidigare än riksdagen vid avlåtande av nyssnämnda skrivelse torde hava förutsatt, därigenom att truppernas övningsmöjligheter å Norra Djurgården alltså inskränkts genom den exploatering av förutvarande övningsmark, som under de senaste årtiondena i allt större omfattning ägt rum därstädes.

Sålunda medgav 1918 års riksdag (skrivelse nr 240) på förslag av Kungl. Maj:t (proposition nr 102), bland annat, att de s. k. Lindarängs- och Kaknäsområdena, vilka utgjorde en betydelsefull del av Stockholmsgarnisonens gamla övningsfält, skulle få överlätas till Stockholms stad för utvidgning av stadens hamnanläggningar vid Värtan.

Detta beslut om överlåtelse till Stockholms stad av mark tillhörande övningsfältet följdes en tid därefter av beslut om ytterligare markupplåtelse å Ladugårdsgärdesområdet, denna gång för bostadsbebyggelse m. m.

I mars 1928 hade nämligen en den 12 juni 1925 tillsatt kommission — *kronans fastighetskommission av år 1925* — vilken erhållit i uppdrag att ombesörja vissa utredningar och förhandla med Stockholms stad beträffande vissa markfrågor, bland annat avlämnat ett den 17 mars 1928 dagtecknat avtal, benämnt »Ladugårdsgärdesavtalet», mellan kommissionen å kronans vägnar och delegerade för Stockholms stad, innefattande en principiell uppgörelse mellan kronan och staden rörande grunderna för Ladugårdsgärdets intagande i Stockholms stadsplan i och för exploatering.

Tillsammans med det s. k. »Kanslihus-Kungsholmsavtalet» underställdes nyssnämnda avtal genom proposition (nr 247) 1928 års riksdags prövning. I

denna proposition erinrades om att statens byggnadssakkunniga i sitt den 18 mars 1925 avgivna betänkande framhållit, att en absolut nödvändig förutsättning för tillämpandet av en av de sakkunniga angiven metod för Norra Djurgårdens exploatering vore, att Ladugårdsgärdet i sin helhet definitivt upphörde att vara övningsfält.

I anledning av omförmälda proposition föreslogs i en vid 1928 års riksdag inom första kammaren väckt motion, nr 332, att riksdagen i samband med godkännande av nyssnämnda avtal av den 17 mars 1928 måtte hos Kungl. Maj:t anhålla, att förslag rörande ersättningsbyggnader och övningsområden för i Stockholm förlagda truppförband måtte framläggas i så god tid, att truppförbandens övningar kunde normalt fortgå.

Såsom framgår av riksdagens skrivelse den 5 juni 1928, nr 357, godkände riksdagen — på vissa villkor — den mellan fastighetskommissionen och Stockholms stad träffade överenskommelsen angående grunder för exploateringen av vissa delar av Norra Djurgården. Beträffande motionen anförde riksdagen, att kronans fastighetskommission i sitt utlåtande angående Ladugårdsgärdesavtalet framhållit, att i sammanhang med upprättandet av exploateringsplan rörande de till försäljning avsedda områdena borde avgöras, bland annat, i vad mån och i vilken ordning militärens disposition över områdena skulle upphöra. Detta förutsatte i sin tur, att förslag framlades jämväl i de hänseenden, ifrågavarande motion avsåge. Vid sådant förhållande syntes motionen icke böra föranleda någon särskild åtgärd från riksdagens sida.

I sin förenämnda skrivelse framhöll 1928 års riksdag vidare, att alla de ytterligare åtgärder, vilka erfordrades, innan exploateringen av de i riksdagens beslut avsedda områdena å Norra Djurgården kunde äga rum, borde vidtagas med den största skyndsamhet.

Innan markförsäljningen igångsattes ansågos emellertid vissa huvudfrågor rörande exploateringsverksamheten böra underställas riksdagens prövning och i proposition nr 252 till 1930 års riksdag framlades förslag i sådant hänseende. Därvid föreslogs, bland annat, att exploateringsverksamheten även i fortsättningen skulle anförtros åt det redan tidigare existerande exploateringsorganet Djurgårdskommissionen, under vars vård och förvaltning snarast möjligt skulle ställas hela det område, vilket jämlikt 1928 års avtal i första hand skulle läggas under stadsplan och exploateras. För statliga institutioner (kaserner m. m.) i anspråk tagna byggnadsområden skulle dock i huvudsak alltjämt disponeras för nuvarande eller annat statligt ändamål, intill dess statsmakterna annorlunda beslöte. Från Djurgårdskommissionens direkta förvaltning borde därför tills vidare undantagas de områden, vilka disponerades av militära och andra statliga institutioner såsom byggnadsområden för kaserner, tygstation m. m.

De i nyssnämnda proposition framlagda förslagen vunno i nu berörda hänseenden riksdagens bifall. Med tillämpning av de därigenom och genom 1928 års riksdagsbeslut fastslagna grunderna för exploateringsverksamheten å Ladugårdsgärdet har denna verksamhet därefter snabbt fortskridit.

Följden härav har blivit att de invid Ladugårdsgärdet förlagda truppförbanden fått sina övningsmöjligheter i kasernernas närhet alltmera inskränkta. Av denna anledning men även på grund av de ändrade krav, som från militärt håll numera ställas på övningsterrängens beskaffenhet, hava Stockholms truppersnas övningar under de senare åren i allt större omfattning måst förläggas till det nya övningsfältet vid Järva. Då avståndet mellan detta och kasernerna i Stockholm åtminstone för infanteriet omöjliggör daglig förflyttning till Järvafältet, hava i avvaktan på uppförandet av nya kaserner provisoriska anordningar måst vidtagas för beredande av förläggningmöjligheter för trupperna under vistelsen därstädes. Dessa anordningar hava emellertid, trots att avsevärda kostnader nedlagts å desamma, icke varit tillfyllest för åstadkommande av tillfredsställande förläggningsförhållanden.

Frågan om uppförande av nya kasernetablisement i och för Stockholmsgarnisonens utflyttning till Järvafältet har sålunda blivit alltmera aktuell. Emellertid har denna fråga sedan länge varit föremål för uppmärksamhet och förslag och utredningar i ämnet hava vid upprepade tillfällen sett dagen.

Sålunda framlade den i det föregående omförmälda *ladugårdsgärdeskommittén* i sitt den 19 maj 1903 avgivna betänkande jämväl en plan över huru kommittén tänkt sig truppförbandens förläggning vid utflyttning till det av kommittén föreslagna nya övningsfältet. Enligt denna plan skulle Svea och Göta livgarden, Svea ingenjörkår och fälttelegrafkåren förläggas intill varandra på grusåsen utefter nordvästra delen av Brunnsviken norr om Hagaparken, medan Svea artilleriregemente samt dåvarande Livgardet till häst, Livregementets dragoner och positionsartilleriregementet skulle förläggas strax nordväst därom på ömse sidor om järnvägen i höjd med Neder-Järva.

I ett den 6 december 1916 till statsrådet och chefen för lantförsvarsdepartementet avgivet yttrande angående tidpunkten och ordningen för utflyttandet till Järvafältet av till Stockholm förlagda truppförbands kasernetablisement framlade *arméförvaltningens fortifikationsdepartement* ett nytt förslag beträffande de blivande kasernetablisementens förläggning. Enligt detta förslag, som förutsatte en åtskilligt glesare förläggning än ladugårdsgärdeskommitténs förslag, skulle bland annat Svea artilleriregemente förläggas till Över-Järva och fotgardesregementena till området öster om järnvägen mellan Mariedal och Mellan-Järva. Förslaget innebar jämväl, att krigsskolan skulle utflyttas till Järvafältet och förläggas till ett område väster om Lugnet vid Edsviken.

Redan innan fortifikationsdepartementets nyssnämnda förslag framlades, hade beslut fattats om förläggning av *Svea ingenjörkår* till Frösundavik vid Brunnsviken, där ett nytt kasernetablisement för kåren uppfördes enligt Kungl. Maj:ts brev den 19 maj 1916. De nya kasernerna därstädes stodo färdiga för inflyttning år 1922.

Under tiden hade jämväl frågan angående *fälttelegrafkårens* förläggning varit föremål för behandling. Under år 1915 hade sålunda Lilla Frösunda gård strax norr om Stockholm upplåtits till kåren. Sedan under åren 1916 och

1917 medel anvisats till iordningställande av å nämnda gård befintliga byggnader m. m., bestämdes genom Kungl. Maj:ts brev den 22 mars 1918, att ett nytt etablissement skulle uppföras därstädes för fälttelegrafkåren. Genom Kungl. Maj:ts beslut den 11 april 1919 förordnades emellertid, att med uppförandet av detta etablissement skulle tills vidare anstå.

Under år 1917 hade vidare detaljplaner uppgjorts för uppförande vid nuvarande Ulriksdals station av en *förplägnadsanstalt*, omfattande bland annat ett havremagasin. Sedan 1916 års riksdag anvisat medel till uppförande av ett dylikt magasin, ställde Kungl. Maj:t genom brev den 9 mars och den 14 december 1917 medel till förfogande för ändamålet. Genom förenämnda brev den 11 april 1919 förordnade Kungl. Maj:t emellertid, att jämväl med uppförandet av detta magasin skulle tills vidare anstå.

I skrivelse den 17 februari 1926 till arméförvaltningens fortifikationsdepartement avlämnade sedermera *chefen för dåvarande fjärde arméfördelningen* ett med hänsyn till 1925 års härordningsbeslut uppgjort förslag till förläggning å Järvafältet av ett infanteri-, ett kavalleri- och ett artilleriregemente, varvid såsom förläggningsplatser föreslogos för infanteriregementet Ör—Råsta sydväst om Ulriksdals station, för kavalleriregementet Bagartorp—Neder-Järva och för artilleriregementet Över-Järva.

I slutet av 1920-talet hade fråga uppkommit om uppförande av nya och mera tidsenliga byggnader för *Stockholms tygstations ammunitionsförråd*, vilket då var förlagt till mindre lämpliga lokaler vid Hundudden å Norra Djurgården samt å det för exploatering avsedda området å Ladugårdsgärdet. Sedan 1929 och 1930 års riksdagar anvisat medel för ändamålet, bemyndigade Kungl. Maj:t genom brev den 11 juli 1930 arméförvaltningens fortifikationsdepartement att gå i författning om uppförande vid Lilla Ursvik å Järvafältet av nya byggnader för nämnda förråd samt utförande av i samband därmed stående anordningar. För denna del av Stockholms tygstation har förläggningsplats alltså redan fastställts å det nya förläggningsområdet och förrådsbyggnaderna ifråga äro numera färdigställda.

1928 års riksdagsbeslut om en snabb exploatering av vissa delar av Ladugårdsgärde aktualiserade i hög grad de vid upprepade tillfällen från militärt håll framställda kraven på vidtagande av åtgärder för garnisonens bortflyttning från Stockholm. Efter framställningar i ämnet från såväl arméförvaltningens fortifikationsdepartement som *chefen för östra arméfördelningen* uppdrog Kungl. Maj:t genom *beslut den 18 januari 1929* åt fortifikationsdepartementet att i samråd med *chefen för östra arméfördelningen* och *djurgårdskommissionen*, bland annat, undersöka möjligheterna för de till Stockholms garnison hörande truppernas utflyttning till Järvafältet samt till Kungl. Maj:t inkomma med det förslag, vartill berörda undersökning kunde föranleda.

1931 års förslag.

För lösande av det sålunda givna uppdraget bildades år 1929 den s. k. *garnisonskommittén*, bestående av *cheferna för fortifikationen och östra*

arméfördelningen samt ordföranden i djurgårdskommissionen. Det egentliga utredningsarbetet utfördes emellertid av ett arbetsutskott — *garnisonskommitténs arbetsutskott* — bestående av ordföranden i djurgårdskommissionen och vissa av cheferna för fortifikationen och östra arméfördelningen utsedda personer med tjänstgöring i fortifikationsdepartementet eller östra arméfördelningens stab.

Detta arbetsutskott överlämnade i mars 1931 till fortifikationsdepartementet en redogörelse med sammandrag över utskottets verksamhet under åren 1929 och 1930, däri förslag framlades angående truppförbandens förläggning till Järvafältet. Enligt detta förslag skulle, bland annat, Svea livgarde förläggas till Sörentorp strax norr om Över-Järva, Livregementet till häst till Över-Järva, Svea artilleriregemente till Stora Ursvik samt artilleriets tygverkstäder till Solvalla hållplats och arméns intendenturförråd till Bagartorp invid Ulriksdals station. I sammandraget redogjordes vidare för vissa allmänna synpunkter, till vilka hänsyn borde tagas vid valet av förläggningssorter, för väg-, bostads- och skolförhållandena å Järvaområdet, för möjligheterna att därstädes ordna vatten- och avloppsledningar m. m.

Sammandraget överlämnades med skrivelse den 28 april 1931 till Kungl. Maj:t av *fortifikationsdepartementet*, som därvid framhöll, bland annat, att det, därest den ur ekonomisk synpunkt för kronan betydelsefulla exploateringen av Ladugårdsgärdet icke skulle fördröjas, vore av vikt, att åtgärder skyndsamt vidtoges för en utflyttning till Järvafältet av delar av garnisonen i Stockholm. I första hand borde Svea artilleriregemente och arméns intendenturförråd i Stockholm beredas ersättningsbyggnader å Järvafältet. En första förutsättning härför vore emellertid, att de blivande förläggningsplatserna för dessa truppförband fastställdes. Departementet hemställde därför, att Kungl. Maj:t måtte i enlighet med garnisonskommitténs arbetsutskotts förslag bestämma förläggningsplatserna för sistnämnda båda institutioner till Stora Ursvik respektive Bagartorp.

I ett den 22 augusti 1931 avgivet utlåtande över denna fortifikationsdepartementets framställning anförde *chefen för dåvarande generalstaben* följande:

Vid bedömandet av föreliggande fråga måste såväl militära som byggnadstekniska synpunkter läggas till grund. Därjämte måste erforderlig hänsyn tagas till de administrativa förhållandena på Järvafältet, t. ex. sockenindelning med därav följande konsekvenser i fråga om mantalsskrivning m. m.

De byggnadstekniska synpunkterna undandraga sig ett bedömande från chefers för generalstaben sida. Enahanda gäller de administrativa förhållandena.

Vid frågans bedömande ur militär synpunkt måste hänsyn tagas till utbildnings-, mobiliserings- och disciplinära förhållanden.

Ur synpunkten av utbildningens ändamålsenliga bedrivande kräves för varje truppförband ett mindre övningsområde, som täcker det dagliga behovet, utan att reglerande bestämmelser härför behöva utfärdas. Dessa områden få emellertid icke inkräkta på de mera vidsträckt områden, som erfordras för övningar i större skala. Den härför lämpliga delen av Järvafältet utgöres av terrängen omkring Ursvik—Kymlinge—Kista—Spånga samt Spånga—Kista—Akalla—Hästa.

De olika truppförbandens etablissemment måste själfvallet ligga i omedelbar närhet av de mindre övningsområdena. Dessa skola i sin ordning väljas på sådant sätt i förhållande till de större områdena, att tidsödande förflyttningar dit undvikas.

Härav följer, att platser för etablissemmenten böra väljas i Järvafältets ytterkanter runt de ovan angivna större områdena.

Truppförbandens mobilisering måste med hänsyn till företag från luften kunna genomföras utanför befintliga byggnader. Härför erfordras, att de olika truppförbanden förfoga över ett jämförelsevis vidsträckt område, vilket till undvikande av tidsödande uttransporter av materiel bör vara förlagt i anslutning till vederbörligt etablissemment. Även denna synpunkt talar sålunda för en utbredning av de olika etablissemmenten längs fältets ytterkanter. Härigenom minskas samtidigt sårbarheten av garnisonens förläggning i sin helhet mot företag från luften.

De disciplinära förhållandena slutligen kräva ovillkorligen, att officers- och underofficerskårerna i sin helhet eller åtminstone till övervägande del äro bosatta i etablissemmentens närhet. Skola bostäder kunna anordnas på ovan angivet sätt för ifrågakvarande personal, måste platserna för de olika truppförbandens etablissemment väljas på ett härav betingat, tillräckligt stort avstånd från varandra samt om möjligt ansluta till Järvafältet närbelägna samhällen, t. ex. även Tureberg och Jakobsberg (Järfälla kommun). Härmed kan den enskilda byggnadsverksamheten i dessa samhällen tillgodogöras. I samband härmed måste frågor angående skolförhållandena, mantalsskrivningsskyldighet m. m. upptagas till prövning. Härvid måste uppmärksammas den omständigheten att Järvafältet är beläget inom flera socknar.

Vid en granskning av »Sammandrag av garnisonskommitténs arbetsutskotts verksamhet 1929—1930» framgår, att de ovan angivna militära huvudsynpunkterna vid utflyttning till Järvafältet av Stockholms garnison icke i erforderlig grad vunnit beaktande. De byggnadstekniska synpunkterna hava framförallt fått göra sig gällande. De administrativa frågorna hava icke upptagits till prövning sannolikt på grund av en till synes kommande strävan att etablissemmenten under alla förhållanden icke borde förläggas längre från Stockholm än nödvändigt.

Samtliga etablissemment hava föreslagits förlagda till Järvafältets sydöstra hörn.

Genom förläggning av Svea artilleriregementes etablissemment till St. Ursvik inkräktas det för övningar i större skala erforderliga området omkring Ursvik—Kymlinge—Kista—Spånga.

Samtliga truppförband kunna icke utan betydande tidsförlust till men för utbildningen nå det för övningar i större skala erforderliga området vid Spånga—Kista—Akalla—Hästa. Så mycket mera gör detta sig gällande vid övningar inom Järvafältets norra del. Här nämnda tvenne områden måste vidare vid en förläggning av garnisonens truppförband inom Järvafältets sydöstra hörn oftare tagas i anspråk för övningar av samtliga truppförband än vid en förläggning runt om Järvafältet och i dess ytterkanter. I detta sammanhang torde böra framhållas, att en framtida utvidgning av övningsområdet måste ske i stort sett i nordlig riktning med hänsyn till de i öster, söder och väster belägna samhällena, ett förhållande som ytterligare kommer att inverka försvärande på utbildningen.

Från den föreslagna platsen för Svea livgardes etablissemment vid Sörenstorp kräver en förflyttning till nämnda övningsområde en avsevärd tid, enär detta truppförband måste förflyttas endera norr eller söder om nu befintlig skjutbana med tillhörande farligt område.

Vidare kommer den föreslagna sammanträngda förläggningen av etablissemmenten i Järvafältets sydöstra hörn att i ytterlig grad försvåra genomförandet av en mobilisering med hänsyn till skydd mot företag från luften. Med de föreslagna platserna för etablissemmenten kunna alltid samtidigt två av dessa senare skadas genom en och samma bombfällning från en så liten flygstyrka som en bombdivision (9 plan).

Arbetsutskottet har självt anfört, att med den föreslagna förläggningen bostäder för all den fast anställda personalen av officers och underofficers grad icke torde kunna beredas inom eller i närheten av etablissemmenten. Ett sådant anordnande av bostäder är emellertid, som ovan framhållits, ur disciplinär synpunkt nödvändigt.

Skolförhållandena på Järvafältet äro, såsom arbetsutskottet vidare anfört, för närvarande icke tillfredsställande. Kommer huvuddelen av den fast anställda personalen att vara bosatt i etablissemmentens närhet, uppstår emellertid ett intresse hos närliggande samhällen att genom en ökad tillgång på elever kunna påbygga nuvarande folkskolor till kommunala mellanskolor. Under sådana förhållanden kommer personalen i detta hänseende icke i ett sämre läge än exempelvis personalen vid Bodens truppförband.

Med anledning av vad sålunda anförts hemställde chefen för generalstaben, att utflyttningsfrågan skulle göras till föremål för förnyad utredning i avsikt att utröna, i vad mån de av honom angivna militära synpunkterna kunde tillgodoses. Vid denna förnyade utredning, vilken med hänsyn till det omedelbara behovet av nytt etablissemment för Svea artilleriregemente snarast borde slutföras, måste de administrativa förhållandenas inflytande på förflyttningen ingående undersökas.

Sedan *arméförvaltningens fortifikationsdepartement* anmodats att med anledning av vad chefen för generalstaben sålunda anfört avgiva utlåtande i ärendet, anförde fortifikationsdepartementet, efter inhämtande av yttrande i ärendet från chefen för östra arméfördelningen, i utlåtande den 25 november 1931 bland annat följande:

I det för yttrande remitterade utlåtandet framhåller chefen för generalstaben, att föreliggande fråga bör bedömas ur såväl militära som byggnadstekniska synpunkter, varjämte erforderlig hänsyn måste tagas till å Järvafältet rådande administrativa förhållanden. Dessa synpunkter och förhållanden hava av garnisonskommittén till fullo beaktats vid valet av förläggningsplatser å Järvafältet, varjämte hänsyn även tagits till de ekonomiska konsekvenser, som äro förbundna med utflyttningsfrågans lösning. Chefen för generalstaben har likväl i sitt yttrande berört endast de militära synpunkterna, enär de byggnadstekniska och administrativa förhållandena enligt hans förmenande undandraga sig ett bedömande från hans sida. Emellertid synes det fortifikationsdepartementet nödvändigt, att alla på frågan inverkan förhållanden beaktas samtidigt och vägas mot varandra, på det att en ur alla synpunkter godtagbar lösning må kunna vinnas.

Chefen för generalstaben synes anse, att den bästa lösningen — ur militär synpunkt — vore, att platserna för truppförbanden valdes i Järvafältets ytterkanter runt de två områdena Ursvik—Kymlinge—Kista—Spånga och Spånga—Kista—Akalla—Hästa, vilka områden erfordras för övningar i större skala. Garnisonskommittén har för sin del funnit en mera samlad förläggning sydöst om dessa områden vara fördelaktigast. En sammanfattning av de skäl, som därvid för kommittén varit avgörande, visar, dels att de synpunkter,

som av chefen för generalstaben särskilt framhållits, blivit behörigen beaktade, dels att en dislokation efter de riktlinjer, som generalstabschefen antytt, icke skulle medföra några verkliga fördelar, men väl betydande olägenheter ur såväl militära som tekniskt-ekonomiska synpunkter, ävensom med hänsyn till på frågan inverkan sociala och administrativa förhållanden.

Efter att därpå hava erinrat om att chefen för generalstaben i sitt utlåtande framhållit, att vid frågans bedömande ur militär synpunkt hänsyn måste tagas till utbildnings-, mobiliserings- och disciplinära förhållanden, anförde fortifikationsdepartementet vidare:

Av hänsyn till utbildningen uppställas av chefen för generalstaben följande krav:

de olika truppförbandens etablissemang böra ligga i omedelbar närhet av ett för förbandets behov avpassat mindre övningsområde;

detta övningsområde bör icke inkräkta på de mera vidsträckta terrängområden, som erfordras för övningar i stor skala, under samtidigt beaktande, att för näende av sistnämnda terräng längre marscher icke bliva erforderliga; samt

hänsyn måste jämväl tagas till skjutbaneförhållandena.

Garnisonskommittén har i sitt förslag praktiskt tillämpat dessa teoretiska synpunkter.

Varje truppförband har sålunda fått sig tilldelat ett eget, mindre övningsområde med terräng, vald med hänsyn till varje truppslags speciella utbildningsförhållanden.

Beträffande de för större övningar lämpliga områdena framhåller chefen för generalstaben, att dessa utgöras av terrängen omkring Ursvik—Kymlinge—Kista—Spånga samt Spånga—Kista—Akalla—Hästa. Garnisonskommittén har emellertid hyst den uppfattningen, att ytterligare ett för större övningar synnerligen lämpligt område förefinnes inom Järvafältet, nämligen terrängen norr om Akalla—Järfälla å ömse sidor om Säbysjön.

Ett förläggande av truppförbanden i ytterkanterna och runt omkring förstnämnda områden, såsom chefen för generalstaben antyder, skulle med nödvändighet komma att inkräkta på dessa områdens avsedda användning för större övningar. Garnisonskommittén har undvikit detta genom att förlägga truppförbanden utefter östra, sydöstra och södra gränserna. Förläggas etablissemangen runt omkring de större övningsområdena och således även i norra delen och öster om Säbysjön, omöjliggöres vidare skjutning med artilleripjäser å Järvafältet, ett förhållande som chefen för generalstaben icke alls beaktat.

Öster om Säbysjön och i dalgången Knista—Nysved äro de mest använda fältskjutningsområdena belägna. Skulle militära etablissemang förläggas i denna terräng måste sålunda dessa fältskjutningsområden — åtminstone till större delen — slopas. Med hänsyn till den trängsel i fråga om disponerandet av fältskjutningsbanor, som enligt uppgift är rådande, skulle det bliva ofrånkomligt att anordna nya dylika å annan del av övningsfältet. En sådan ytterligare inskränkning uti övningsfältets användning för annan utbildning har garnisonskommittén ansett vara en militär huvudsynpunkt att söka undvika. Därtill kommer svårigheten att inom fältet kunna erhålla ytterligare fältskjutningsområden, som medgiva riskfri användning.

Förläggandet av exempelvis Svea artilleriregemente till trakten av Säby har av kommittén tagits under omprövning. Ur utbildningssynpunkt kan en sådan förläggning för regementets egen del vara ungefär likvärdig med den av garnisonskommittén föreslagna. Kommittén anser dock, att den i senare

fallet snabbare förbindelsen med Stockholm är en fördel. Kommitterades mening är även, att ett visst sammanhang bör eftersträvas emellan förläggningsplatserna för Svea artilleriregemente, stridsvagnsförbandet och tygverkstäderna. Skulle terrängen sydväst eller väster om Säbysjön tagas i anspråk för ett militärt etablissement, bliver därtill hela området väster om Säbysjön i det närmaste betydelselöst såsom övningsterräng för andra förband än det här förlagda.

Chefen för generalstaben framhåller, att en eventuell framtida utvidgning av Järvafältet måste på grund av redan befintlig bebyggelse ske i nordlig riktning. Även garnisonskommittén är av den åsikten, att en utökning av Järvafältet åt detta håll är önskvärd, varigenom området för gemensamma större övningar komme att erhålla en behöflig utvidgning. Men kommitténs uppfattning är också, att enbart förefintligheten av denna möjlighet är ett tillräckligt vägande skäl för att icke förlägga kasernetablissement med tillhörande övningsområden i nuvarande övningsfältets norra del. Det eventuellt förstörade övningsfältet skulle nämligen då bli avklippt i tvenne delar, och de med utvidgningen förenade fördelarna skulle i viss grad bortfalla.

De olika etablissementens lägen borde i förhållande till de stora övningsområdena så väljas, att tidsödande förflyttningar icke behöfde förekomma.

Enligt föreliggande förslag skulle Svea livgarde bli det truppförband, som komme att ligga längst bort från dessa områden.

Från den för Svea livgarde föreslagna förläggningsplatsen till östra gränsen (skogsbrynet) av det öppna området för övningar i större förband är förflyttningssträckan omkring 3 kilometer. Garnisonskommittén har ansett, att förefintligheten av en terräng av denna utsträckning mellan regementets förläggning och det för stridsverksamhet lämpliga området skulle vid övningar i större förband icke behöva medföra några nackdelar.

Svea artilleriregementes förläggning till Stora Ursvik inskränker i viss grad på Ursvik—Kymlinge—Kista—Spånga, men detta synes vara av mindre betydelse, sedan Kungl. Maj:t redan beslutat, att ammunitionsförråden skola förläggas till terrängen norr om Lilla Ursvik. Härigenom har nämligen Ursviksterrängen redan i viss mån förlorat i betydelse som utgångsläge för övningar i större förband m. m.

Slutligen må framhållas, att, i vilken del av Järvafältet etablissementen än förläggas, förflyttningarna till motsatta gränsen av de större övningsområdena bli avsevärda.

I fråga om mobiliseringsförhållandena anförde departementet, att garnisonskommittén ansett det vara av största betydelse, att truppförbanden hade tillgång till goda kommunikationer. Vid förläggning av truppförbanden å södra delen av Järvafältet kunde de härutinnan tillgodoses på ett minst lika fördelaktigt sätt som vid en förläggning å dess västra och norra delar. Beträffande etablissementes sårbarhet från luften och luftförsvarets anordnande hänvisade departementet till ett av departementet samma dag rörande dessa frågor avgivet särskilt yttrande, däri bland annat påpekats, att en mera spridd förläggning skulle kräva en väsentlig förstärkning av Stockholms luftvärnsartilleriförsvär.

Beträffande de disciplinära förhållandena anförde departementet bland annat följande:

Vid bestämmandet av lägena för truppförbandens etablissemang har hänsyn jämväl tagits till de tätbebyggda, huvudsakligen av arbetarefamiljer bebodda förstadssamhällena omedelbart utanför Järvafältets gränser. Vid uppgörandet av förslaget har man försökt undvika att förlägga etablissemangen i omedelbar anslutning till dessa samhällen och strävat efter att omkring etablissemangen erhålla en viss zon, som tillhör övningsfältet, utan att dock härigenom i stort sett frångå principen att förlägga etablissemangen till ytterkanterna. Emellertid har det icke kunnat undvikas, att därigenom en remsa utmed övningsfältets yttergränser i dess södra del i viss mån blivit avskild från det för själva övningarna användbara området. Om samma princip tillämpas på en förläggning enligt generalstabschefens riktlinjer, torde en icke obetydlig inskränkning av för övningsändamål lämpliga områden komma att uppstå. Det synes därför av vikt, att en viss koncentration av förläggningarna iakttages, så att Järvafältet i största möjliga utsträckning kan användas för sitt huvudändamål, nämligen såsom övningsfält.

Under rubriken »Tekniskt-ekonomiska synpunkter» behandlade departementet därefter frågorna om avlopps- och vattenledningar, brandskydd, vägar, övriga kommunikationer och elektriska anläggningar samt anförde därvid, bland annat, följande:

a) Avloppsledningar.

Det av garnisonskommittén framlagda förslaget innebär, att avloppen från samtliga förläggningar, med undantag av tygverkstäderna, ordnas med självavrinning till Värtan. På grund av de svaga lutningarna skulle en förläggning av avloppssystemets stamlinje, vare sig det sker åt norr eller nordväst, medföra, att avloppsledningarna måste ordnas på ett helt annat och mycket dyrare sätt. Av sanitära skäl är ett utsläppande av orent avloppsvatten i Edsviken, Säbysjön, Ravaln eller Norra Brunnsviken icke tänkbart. Ett nedförande av ledningarna till Mälaren i närheten av Riddersvik skulle innebära, att dessa i stor utsträckning dragas mot de naturliga lutningsförhållandena, varför i sådant fall flera pumpstationer i serie efter varandra måste ordnas. Därför blir ledningssystemet synnerligen långt. Med hänsyn till vattenverken vid Görveln och Norsborg, kravet på badmöjligheter i vatten, som icke är infekterat, m. m. torde det vara en tidsfråga, när förbud mot varje förorenande av Mälaren i närheten av Stockholm utfärdas. Stora reningsanläggningar — både mekaniska och kemiska (klorering och oxidering) — skulle alltså bliva nödvändiga, vilket alternativ än väljes för ett avloppssystem, som icke direkt utmynnar i Saltsjöns större bassänger (Värtan). Alla dessa förhållanden skulle vid en förläggning enligt generalstabschefens riktlinjer i hög grad öka anläggnings- och driftkostnaderna.

b) Vattenledningar.

Med hänsyn till vattenlednings framdragande vore en förläggning vid Järvafältets västra gräns tänkbar. Däremot skulle kostnaderna härför vid en förläggning i nordöstra delen bliva väsentligt större än i garnisonskommitténs förläggningsförslag.

c) Brandskydd.

Garnisonskommittén har i fråga om sitt förläggningsförslag tänkt sig, att brandskyddsfrågan skulle så ordnas, att överenskommelse träffas med Stockholms stad, att dess brandkår skall omhänderväsa all eldsläckning inom de olika förläggningarna. En sådan anordning kan utan svårighet vidtagas, då ju

förläggningarna ligga relativt nära Stockholms stads område och tillträdet till samtliga äger rum över de stora huvudvägarna till Uppsala och Enköping samt vägen genom Sundbyberg och Bromsten, vilka vägar äro i utmärkt skick och försedda med varaktig beläggning. Det nu angivna eldsläckningssystemet torde näppeligen kunna realiseras, därest förläggningarna skulle komma på ett mera betydande avstånd från Stockholms stad. Följden bleve, att inom garnisonen måste uppsättas en för dess räkning avsedd brandkår med tillhörande attiralj.

---

d) Vägar.

Beträffande de förläggningar, som kunna tänkas utefter södra och västra gränserna av övningsfältet, är för kommunikation med Stockholm och med intilliggande samhällen väl sörjt genom nu befintliga vägar. I fråga om förläggning av truppförband utefter nordöstra gränsen måste däremot de nuvarande vägförhållandena anses underhaltiga. Det är sålunda vid förläggningar utefter sistnämnda gräns nödvändigt att på statens bekostnad anlägga och uti förläggningskostnaderna inberäkna utfartsvägar av betydande längd.

Beträffande övriga kommunikationer framhöll departementet, att förutom vägar endast järnvägar hade någon betydelse för transportväsendet från och till förläggningarna å Järvafältet. I fråga om järnvägskommunikationerna skulle enligt departementets åsikt en förläggning enligt generalstabschefens riktlinjer väl icke komma att medföra större kostnader, men den skulle bliva ogynnsammare än en förläggning enligt garnisonskommitténs förslag. Jämväl i vad anginge elektriska anläggningar funne departementet sistnämnda förslag fördelaktigare än det av chefen för generalstaben förordade.

Efter att därpå under rubriken »Sociala och administrativa förhållanden» hava gjort vissa jämförelser i avseende å bostads-, skol och skatteförhållandena vid förläggning enligt de båda olika alternativen och därvid uttalat, att chefens för generalstaben förslag även i dessa avseenden vore särskilt ur ekonomisk synpunkt underlägset det av garnisonskommittén framlagda, anförde departementet vidare:

Ovanstående jämförelse ur militära, tekniskt-ekonomiska och sociala synpunkter mellan en förläggning av garnisonens truppförband till Järvafältet enligt av chefen för generalstaben angivna riktlinjer och enligt garnisonskommitténs förslag visar oförtydligt, att detta senare förslag genomgående fyller alla berättigade anspråk på en garnisonsförläggning och är fullt godtagbart samt gentemot det förra äger sådana uppenbara fördelar, ej minst ur den ekonomiska synpunkten, att tvekan om dess absoluta företräde icke kan råda.

Generalstabschefens påstående, att de byggnadstekniska synpunkterna vid utredningen fått göra sig gällande framför de militära, är oriktigt. Kommittéerna ha tvärtom satt de militära synpunkterna främst, men givetvis nödgats taga vederbörlig hänsyn till de tekniskt-ekonomiska, varjämte även de sociala och administrativa förhållandena inverkat på förslagens utformande.

Resultatet av den utav garnisonskommitténs arbetsutskott verkställda utredningen synes vara icke blott militärt fördelaktigt, utan även ekonomiskt genomförbart. Då stor hänsyn tagits till de ekonomiska faktorerna — såväl statliga som privata — utan att härigenom de militära synpunkterna åsidosatts, och då de sociala och administrativa förhållandena vederbörligen

beaktats, finner fortifikationsdepartementet — i motsats till chefen för generalstaben — den gjorda utredningen synnerligen noggrant och allsidigt utförd. En utbyggnad enligt det av chefen för generalstaben antydda programmet skulle enligt en i departementet gjord överslagsberäkning draga en merkostnad av över 12 miljoner kronor.

Efter att till slut hava framhållit, att ett bifall till chefens för generalstaben hemställan skulle medföra en synnerligen betänklig förhållning av frågan om garnisonens utflyttning, vars definitiva lösning det enligt departementets mening vore nödvändigt att påskynda, hemställde departementet att chefens för generalstaben förenämnda utlåtande den 22 augusti 1931 icke måtte föranleda någon Kungl. Maj:ts vidare åtgärd ävensom att föreliggande ärende snarast måtte avgöras i överensstämmelse med departementets tidigare i ärendet avgivna förslag.

Över fortifikationsdepartementets ifrågavarande framställning hava utlåtanden därefter avgivits den 26 januari 1932 av *1930 års försvarskommission* samt den 13 december 1933 av *Djurgårdskommissionen*, varvid bland annat ifrågasatts, att Svea artilleriregemente skulle kvarbliva i sin gamla förläggning något längre tid än av myndigheterna tidigare avsetts.

Bland annat till följd av de delade meningar beträffande utflyttningsfrågan, som kommit till uttryck i de avgivna utlåtandena, har framställningen därefter icke föranlett någon vidare åtgärd från Kungl. Maj:ts sida.

1936 års förslag.

Sedan under år 1936 ny härordning antagits, har *garnisonskommitténs arbetsutskott* i december nämnda år avlämnat ett på grundval av det nya härordningsbeslutet uppgjort förnyat förslag till förläggning å Järvafältet av Stockholms garnisons truppförband.

Innan en närmare redogörelse lämnas för detta förslag, torde böra erinras därom, att Kungl. Maj:t genom beslut den 19 mars 1937, på framställning av arméförvaltningens fortifikationsdepartement, bemyndigat departementet att med ägarna till, bland annat, det omedelbart norr om Sörentorp intill Järvafältets östra gräns belägna markkomplexet Rådan-Silverdal-Kasbytorp-Tegelhagen upptaga underhandlingar och eventuellt sluta preliminära avtal om områdenas förvärvande för kronans räkning. I skrivelse den 15 november 1937 har arméförvaltningens fortifikationsstyrelse meddelat, att det berörda uppdraget slutförts samt hemställt om medgivande att för förvärv genom expropriation av vissa närmare angivna områden inom nämnda markkomplex få disponera högst 1,650,000 kronor av medel, som innestå å den i statskontorets räkenskaper upptagna titeln »Försäljningsmedel för tomter å Ladugårdsgärde».

Arbetsutskottet har i nyss omförmälda förslag till en början erinrat om att det enda truppförband, som hittills erhållit ett fullt utbyggt etablissement inom det nya övningsområdet vore Svea ingenjörkår, som redan år 1922 inflyttat i sina då nybyggda kaserner vid Frösundavik. Härjämte hade partiell

förläggning ordnats vid Lilla Frösunda för signalregementet (förutvarande fälttelegrafkåren). Vid Lilla Ursvik hade dessutom byggnader uppförts för Stockholms tygstations ammunitionsförråd. De truppförband och anstalter, för vilka förläggningsplatser ytterligare skulle beredas å Järvafältet, vore Svea livgarde (I 1), Livregementet till häst (K 1), Svea artilleriregemente (A 1), Arméns intendenturförråd i Stockholm (A I S), Stockholms tygstation (S T) och Försvarsväsendets kemiska anstalt (F K A). Vid bestämmandet av förläggningsplatser för dessa truppförband borde hänsyn i första hand tagas till de militära synpunkterna, men jämväl tekniska, sociala och administrativa synpunkter borde beaktas.

Utskottet har därefter ur nu angivna synpunkter undersökt de olika förläggningmöjligheter, som Järvafältet erbjuder. Vid denna undersökning har utskottet av olika skäl kommit till den uppfattningen, att de blivande kasern-etablissemanten, vilka för att icke onödigtvis inkräkta på övningsterrängen syntes böra placeras i övningsfältets ytterområden, icke borde förläggas till fältets norra och västra gränser, där uppförande av permanenta etablissemant skulle medföra avsevärda olägenheter ur såväl övnings- som tekniskt-ekonomiska synpunkter. Med hänsyn till fältets utnyttjande ur övnings-synpunkt lämpade sig icke heller dess nordöstra gräns till kasernförläggningsplats. Däremot skulle en kasernförläggning med fördel kunna ske utefter den södra delen av östgränsen, där terrängen omkring Sörentorp vore lämplig för ändamålet. En kasernförläggning på denna plats komme icke att inkräkta på det egentliga övningsfältet, avståndet till de i Järvafältets sydöstra del belägna skjutbanorna vore relativt kort och den för övningar i större förband lämpliga terrängen kunde icke anses befinna sig på för långt avstånd från den ifrågasatta förläggningsplatsen. Terrängpartiet vid Sörentorp kompletterades på ett utomordentligt sätt av ett norr därom beläget, kronan icke tillhörigt markområde, omfattande Rådan m. fl. gårdar, vilket för den skull jämte visst strandområde vid Edsviken borde inköpas. Härigenom skulle lämplig plats erhållas för förläggning av ytterligare ett kasernetablissemant inom denna del av övningsfältet.

Vad fältets södra gräns anginge hade undersökningen ådagalagt, att där finnes två för kasernförläggning lämpliga områden, det ena vid Ulriksdal-Frösunda och det andra vid Risne-Solvalla. Dessa områden, av vilka det förra redan delvis tagits i bruk för Svea ingenjörkårs och signalregementets förläggning, vore i huvudsak belägna inom två skarpt markerade utbuktningar av övningsfältets södra gräns och komme därför att ligga utanför den del av fältet, som vore lämpligt för övningar i större förband. Jämväl med hänsyn till å fältet bestående skjutbaneförhållanden vore de lämpligt belägna.

Efter att sålunda hava angivit vilka terrängområden, som ur olika synpunkter lämpade sig såsom förläggningsplatser, har arbetsutskottet ingått på en prövning av frågan huru de olika truppförbanden borde förläggas inom dessa områden, varvid utskottet anfört, bland annat, följande:

Av de till utflyttning avsedda truppförbanden äro särskilt intendenturförrådet och tygstationen på grund av sin verksamhet i behov av goda kommunikationer.

Inom eller utmed Järvafältets gränser finnas tvenne järnvägslinjer: Norra stambanan och Västeråsbanan. Utefter dessa järnvägslinjer vid järnvägsstationerna Ulriksdal respektive Solvalla hållplats äro tvenne områden belägna, vilka bägge väl lämpa sig som militära industriområden. Av dessa områden ligger Ulriksdalsområdet (Bagartorp) mest centralt i förhållande till de ovan föreslagna platserna för kasernetablissemment, vilket innebär en viss fördel för intendenturförrådet med dess dagliga leveranser till truppförbanden. Tygstationens förläggande till Solvalla hållplats har förordats av vederbörande tygmästare. Områdena äro belägna inom de förenämnda utbuktningarna, deras disponerande för nu angivet ändamål inkräktar alltså icke på övningsterrängen, och några fältskjutningsområden beröras ej. Från intendenturförbandet är avståndet till skolskjutningsbanorna tillfredsställande. För tygstationens vidkommande saknar detta avstånd betydelse.

De områden, som därefter återstå såsom lämpliga förläggingsområden, äro utefter södra gränsen Risne och utefter den östra Sörentorpsterrängen. Därest tidigare gjord framställning angående utvidgning av Järvafältet österut skulle leda till resultat, tillkommer dock här ännu ett område: Rådan, vilket på ett utomordentligt sätt kompletterar Sörentorpsområdet och dessutom medger ännu ett truppförbands förläggning.

Av dessa bägge områden är Sörentorpsterrängen med sitt läge vid vatten det ur förläggningssynpunkt mest tilltalande. Vissa skäl synas tala för, att Svea livgarde förläggas hit och artilleriregementet till Risne. Närheten till gevärs- och skolskjutningsbanor är nämligen av ännu större betydelse för ett infanteriregemente, vartill kommer möjligheterna vid Sörentorp för pionjärövningar vid den närbelägna stranden. Vid Risne kommer artilleriregementet att ligga i en viss anslutning till icke blott de vanligaste batteriplatserna utan ävenledes tygstationen och ammunitionsförrådet, vilket icke är alldeles betydelselöst.

Sedan de här omskrivna, för kasernetablissemment lämpade områdena inom Järvafältets gränser samtliga sålunda tagits i anspråk, återstår val av plats för Livregementet till häst.

För detta regemente finnas inom fältets nuvarande areal knappast några lämpliga områden förutom möjligen Stora Ursvik och Över-Järva. Det förra inkräktar emellertid i icke obetydlig grad på det meromskrivna området för övningar i högre förband. Ett förläggande av ett större etablissemment till denna plats skulle alltså komma att förringa Järvafältet som utbildningsfält och bidra till att öka trängseln å detsamma. Den senare platsen — Över-Järva — har visserligen fördelen att ligga intill kapplöpningsbanan och i omedelbar närhet av skjutbanorna, men dess läge mellan stora landsvägen mot Uppsala och järnvägen är så mycket mindre tilltalande. För beredande av plats för kavalleriregementet är det därför av stor betydelse, att det föreslagna förvärvet av terrängen norr om Sörentorp (Rådan m. m.) kommer till stånd.

Arbetsutskottet har sålunda föreslagit, att kasernetablissemment måtte uppföras för Svea livgarde och Livregementet till häst i terrängområdet Sörentorp—Rådan och norr därom, för Svea artilleriregemente vid Risne, för arméns intendenturförråd vid Bagartorp samt för Stockholms tygstation utom ammunitionsförråden vid Solvalla.

Dessutom har utskottet föreslagit, att Signalregementet måtte i sin helhet förläggas till Lilla Frösunda.

Beträffande mobiliserings- och luftskyddsförhållandena vid en förläggning enligt utskottets förslag har utskottet anfört:

Truppförbandens mobilisering måste av hänsyn till företag från luften verkställas utanför befintliga etablissemang, varför varje förband måste disponera jämförelsevis vidsträckt område samt hava tillgång till goda kommunikationer inom desamma. Ur denna synpunkt äro de föreslagna förläggningsområdena ävenledes tillfredsställande. Till Risneförläggningens förfogande stå sålunda de båda vägarna mot Spånga och vidare vägen Spånga—Järfälla; till Sörentorpsförläggningens förfogande står vägen Ulriksdal—Stocksund och för Rådanförläggningen vägen Silverdal—Tureberg—Kista.

Beträffande faran från luften må framhållas, att det med hänsyn till bombfällning är önskvärdt med en viss spridning såväl av etablissemangen som inom desamma av de olika byggnaderna. Avståndet mellan förläggningar vid Bagartorp, Över-Järva (eventuellt) och Sörentorp är i detta avseende måhända icke fullt tillfredsställande. En avgörande förbättring skulle emellertid uppnås genom förvärf av terrängen norr om Sörentorp. Detta möjliggör nämligen etablissemangens utplacering på större avstånd från varandra och med större område för varje etablissemang.

Ur allmän flygsynpunkt torde en oregelbunden fördelning av etablissemangen över hela Järfvafältet giva det bästa skyddet. Detta är emellertid av andra skäl uteslutet.

Den föreslagna, mera samlade förläggningen utefter öst- och sydgränserna medför däremot den fördelen, att ett samordnande med det för huvudstaden avsedda luftvärnet underlättas. Vid en utspridd förläggning till exempelvis över fältets norra delar kräves en ytterligare utökning av det fasta luftvärnets styrka.

Av särskild vikt torde vara, att etablissemangen läggas oregelbundet, och att de enskilda byggnadernas lägen anpassas efter terrängen.

I fortsättningen av sin utredning har arbetsutskottet jämväl berört frågan om anskaffande av bostäder för officerare och underofficerare med vederlikar vid en utflyttning till Järfvafältet. Utskottet har därvid framhållit, att denna fråga lämpligast i stort sett borde lösas utan statens mellankomst. Bostäder borde sålunda genom statens försorg beredas endast den personal, som på grund av tjänstens krav under alla förhållanden måste hava sin bostad i kasernerna eller deras omedelbara närhet. I övrigt borde officerare och underofficerare givas frihet att söka sig bostäder i Stockholm eller i de samhällen, som funnes på relativt kort avstånd från de av utskottet föreslagna förläggningsplatserna.

Under rubriken »tekniskt-ekonomiska synpunkter» har arbetsutskottet vidare gjort en jämförelse mellan olika förläggningalternativ med avseende å anordnandet av avlopps- och vattenledningar, brandskydd, kommunikationer och elektriska anläggningar. Utskottet har därvid — på i huvudsak de i 1931 års förslag angivna grunder — funnit, att en förläggning i södra delen av Järfvafältet i enlighet med utskottets förslag i nu berörda hänseenden i regel skulle ställa sig åtskilligt förmånligare, särskilt ur ekonomisk synpunkt, än en förläggning i norra eller västra delarna av fältet.

Jämväl med hänsyn till rådande skolförhållanden skulle en förläggning enligt arbetsutskottets förslag ställa sig gynnsammare än en förläggning till de norra eller västra delarna av fältet.

Under återopande av vad i utredningen anförts, har utskottet till slut

hemställt, att de av utskottet föreslagna områdena måtte fastställas som förläggningsplatser för Stockholmsgarnisonens truppförband m. m. vid deras blivande utflyttning till Järvafältet.

Sedan *chefen för östra arméfördelningen* med skrivelse till arméförvaltningens fortifikationsdepartement den 11 februari 1937 överlämnat garnisonskommitténs arbetsutskotts nyssnämnda utredning och därvid anfört, att han i huvudsak instämde i de slutsatser, vartill arbetsutskottet kommit, har *fortifikationsdepartementet* i skrivelse till Kungl. Maj:t den 19 februari 1937 gjort förnyad framställning i utflyttningsfrågan och därvid anfört, bland annat, följande:

Fortifikationsdepartementet anser, att de av arbetsutskottet föreslagna förläggningsplatserna på skäl, som utskottet anfört, äro lämpliga och att på grund därav följande förläggningsplatser, som helt äro belägna inom Järvafältets nuvarande gränser och vilkas fastställande därför ej är beroende av att ytterligare mark förvärfvas åt lantförsvaret, nu böra fastställas, nämligen: för Svea artilleriregemente vid Risne, för signalregementet vid Frösunda, för arméns intendenturförråd i Stockholm vid Ulriksdal (Bagartorp), för Stockholms tygstation utom ammunitionsförråden vid Solvalla och för försvarsväsendets kemiska anstalt vid Lilla Ursvik. I sammanhang härmed synes fortifikationsdepartementet, att, då det är i första rummet angeläget, att utflyttning till Järvafältet av Svea artilleriregemente och signalregementet snarast kommer till stånd, departementet bör erhålla bemyndigande att vidtaga förberedande åtgärder härför genom verkställande av markundersökningar och andra erforderliga utredningar ävensom upprättande av ritningar och kostnadsförslag till etablissemang åt regementena å de nya förläggningsplatserna, därvid till departementets förfogande till en början bör ställas ett anslag å 150,000 kronor.

I utlåtande den 21 maj 1937 över fortifikationsdepartementets omförmälda skrivelse har *chefen för generalstaben* anfört, bland annat, att de föreslagna förläggningsplatsernas lämplighet icke — utom vad rörde signalregementet — kunde slutgiltigt bedömas förrän det blivit klarlagt, huruvida och i vilken utsträckning vissa områden inom Järvafältet komme att tagas i anspråk av flygvapnet. Utredning angående den inverkan på Järvafältets disponerande såsom förläggnings- och övningsområde för arméns truppförband, som förläggning av flygförband till detsamma komme att utöva, påginge för det dåvarande inom generalstaben, och resultatet av denna utredning skulle snarast underställas Kungl. Maj:t. Med anledning härav borde de föreslagna förläggningsplatserna, med undantag för signalregementets, tillsvidare icke fastställas. Frågan om utflyttning till Järvafältet av signalregementet rönt däremot icke inflytande av ovan nämnda omständigheter och kunde därför lösas fristående för sig. Med hänsyn till dåvarande fälttelegrafkårens ofördelaktiga förläggnings- och övningsförhållanden vore det av särskild betydelse, att nämnda fråga snarast bleve löst.

Sedan Kungl. Maj:t därefter genom beslut den 21 juli 1937 fastställt förläggningsplats inom Järvafältets område för den till nyuppsättning beslutade Svea flygflottilj och ärendet i anledning därav remitterats till *chefen för armén*

för yttrande, har denne i utlåtande den 27 oktober 1937 anfört, bland annat, följande:

Chefen för generalstaben har i underdånigt utlåtande den 21 sistlidna maj bland annat tillstyrkt, att förläggningsplats för S 1 i enlighet med av garnisonskommitténs arbetsutskott avgivet förslag måtte fastställas. Även om det ur luftskyddssynpunkt kan vara förenat med vissa olägenheter att förlägga S 1 i omedelbar närhet av Ing 1, torde den föreslagna förläggningen böra godtagas. Av skäl, som dessutom anförts av chefen för generalstaben, anser jag mig därför böra biträda arbetsutskottets förslag till förläggning av S 1.

Nuvarande förläggnings- och övningsförhållanden vid övriga truppförband och anstalter äro av sådan beskaffenhet, att en flyttning måste anses vara ofrånkomlig. Det förband, som därvid i första hand bör komma ifråga, är A 1. Ett slutgiltigt avgörande bör därför icke fördröjas genom ytterligare, tidsödande utredningar. Emellertid hava, sedan garnisonskommitténs arbetsutskott avlämnat sitt förslag, vissa förhållanden inträffat, vilka torde böra beaktas, innan beslut fattas i garnisonens förläggningsfråga.

Så hava genom kungl. brev den 21 sistlidna juli vissa markområden överlämnats till flygvapnet för permanent förläggning vid Barkarby av Svea flygflottilj. Då arbetsutskottet i sitt förslag icke räknat med en permanent förläggning av flygförband på Järvafältet, synes det icke osannolikt, att, då dylik förläggning nu beslutats, detta kan komma att påverka förläggningsfrågan i stort.

Vidare har genom kungl. brev den 6 november 1936 uppdragits åt t. f. chefen för försvarsstaben att verkställa utredning rörande de principer, som böra ligga till grund för militära etablissemens anordnande med hänsyn till faran för anfall från luften. Det bör undersökas, i vad mån dessa principer, som framlagts i underdånig skrivelse den 8 sistlidna mars, kunna tillämpas på de föreslagna förläggningsområdena.

I fråga om luftskyddet har garnisonskommitténs arbetsutskott anfört, att en mera spridd förläggning än enligt det ingivna förslaget skulle kräva en ytterligare utökning av det för huvudstaden avsedda luftvärnet, därest detta samtidigt skulle kunna skydda garnisonens kasernetablissemens. Genom riksdagens beslut om förstärkning av Stockholms luftvärn och i följd därav verkställd planläggning för grupperingen av sagda luftvärn torde emellertid det område, som kan skyddas av luftvärnet, hava blivit väsentligt ökat. Med hänsyn därtill synes garnisonskommitténs arbetsutskotts förslag även ur luftskyddssynpunkt böra tagas under förnyad omprövning. Därest det därvid skulle visa sig, att en större spridning av förbanden skulle vara fördelaktig, synas möjligheterna härtill böra undersökas, även om genom en dylik spridning vissa eftergifter måste göras beträffande kravet på närheten till övningsplatser samt strävan att nedbringa kostnaderna för vatten- och avloppsledningar m. m.

Ytterligare må anföras, att chefen för fjärde arméfördelningen verkställt och till chefen för armén insänt utredningar rörande förläggningsförhållandena för dels garnisonskompaniet, dels vid högre staber o. s. v. tjänstgörande expeditionsbiträden under förutsättning, att hela garnisonen utflyttar till Järvafältet. Av dessa utredningar framgår, att det torde bliva ofrånkomligt att förlägga denna personal inom staden. Vid en kompletterande utredning av garnisonens förläggningsfråga böra ävenledes ifrågavarande av chefen för fjärde arméfördelningen framlagda spörsmål tagas under omprövning.

Slutligen lära planer på en omläggning av infartsvägarna till Stockholm norrifrån föreligga, varigenom den genomgående trafiken skulle komma att framföras väster om järnvägen Stockholm—Uppsala dels söder om Barkarby

flygfält, dels i Järvafälts östra del. Även denna omständighet synes kunna komma att inverka på förläggningsområdenas belägenhet.

På grund av vad sålunda anförts hemställde chefen för armén, bland annat, att förläggningsplats för signalregementet snarast måtte fastställas i enlighet med garnisonskommitténs arbetsutskotts förslag samt att åt fortifikationsstyrelsen måtte uppdragas att i samråd med chefen för fjärde arméfördelningen skyndsamt verkställa kompletterande undersökning och inkomma med förnyat förslag till förläggning av övriga truppförband m. m. av Stockholms garnison, varvid bland annat borde tagas under övervägande de ovan berörda omständigheter, vilka hade inträffat efter avgivandet av garnisonskommitténs arbetsutskotts förslag.

Emellertid hade Kungl. Maj:t genom beslut den 17 september 1937 såsom förläggningsplats för de för försvarsväsendets kemiska anstalt till uppförande avsedda byggnaderna fastställt ett i närheten av Lilla Ursvik å Järva-fältet beläget område.

Sedan *arméförvaltningens fortifikationsstyrelse* därefter anmodats inkomma med yttrande rörande den inverkan de av chefen för armén anförda synpunkterna kunde äga på frågan om de i ärendet föreslagna förläggningarna av olika truppförband och anstalter ävensom med det förslag härutinnan, som därav kunde föranledas, har fortifikationsstyrelsen i utlåtande den 23 november 1937, under återopande av yttrande i ärendet från chefen för fjärde arméfördelningen, anfört följande:

Av de olika synpunkter, ur vilka förevarande förläggningsfråga bör ses, torde övningssynpunkten bära sättas främst. I andra rummet bör hänsyn tagas till de ekonomiska faktorerna och först i sista hand torde luftskyddssynpunkten få utöva inflytande. Såsom skäl härför må anföras, att ifrågasatt förläggningsfråga är en fredsangelägenhet och att en för fredsförhållandena avsedd förläggning givetvis kan, om så skulle behövas, utrymmas och evakueras vid mobilisering eller luftanfall. Ett stöd för här anförda uppfattning anser sig styrelsen även hava funnit i chefens för försvarsstaben uttalande, att de av honom föreslagna anvisningarna för militära etablissemens anordnande med hänsyn till anfall från luften icke böra vara ovillkorligt bindande, utan att deras tillämpning måste ske inom ramen av vad som i varje särskilt fall är uppnåeligt under för handen varande förutsättningar.

Ur övningssynpunkt är det med hänsyn till den beskäring, som Järva-fältet undergått genom förläggandet dit av en flygflottilj, av den allra största betydelse, att detsamma endast i minsta möjliga mån ytterligare minskas genom att tagas i anspråk för garnisonens förläggning. Framförallt synes det vara av vikt, att de delar av fältet, som äro erforderliga dels för övningar i större förband, dels och för fältskjutningar såväl med artilleripjäser som med kulsprutor och eldhandvapen, så mycket som möjligt lämnas ograverade. Iakttagas icke detta, kan det bliva ofrånkomligt att, utöver vad redan blivit ifrågasatt, ytterligare utvidga fältet åt norr och nordväst, något, som, om det i övrigt är genomförbart, kan komma att medföra betydande kostnader. Ur övningssynpunkt sett äro, enligt fortifikationsstyrelsens mening, förutom för ändamålet redan i anspråk tagna områden, överhuvudtaget endast följande områden inom fältets nuvarande gränser tänkbara såsom förläggningsområden, nämligen:

1. Sörentorpsterrängen,
2. terrängen mellan Herr-Järva och Över-Järva,
3. Bagartorpsterrängen,
4. Råstaområdet, samt
5. området kring Risne och söder därom.

Av dessa områden böra de, som upptagits under punkterna 2 och 4, av andra skäl, än ovan nämnts, icke tagas i anspråk för förläggningsändamål. Sålunda är terrängen mellan Herr-Järva och Över-Järva så gott som fullständigt öppen, vadan det icke är möjligt att genom inpassning i terrängen placera för förläggningen avsedda byggnader på sådant sätt, att de bliva dolda för insyn från luften. Därjämte skulle en förläggning till området föranleda, dels att förläggningen på denna plats med hänsyn till områdets närhet till andra förläggningsplatser bleve trängre, än vad ur luftskyddssynpunkt kan anses tillrädligt, dels ock att den å området befintliga kapplöpningsbanan skulle behöva flyttas till annan plats. Råstaområdet är ur byggnadsteknisk synpunkt olämpligt för förläggning. Ett disponerande av området för byggnadsändamål skulle nämligen draga med sig mycket stora merkostnader för grundläggning m. m.

Inom Järvafältets nuvarande gränser finnas alltså, oavsett förut i anspråk tagna förläggningsområden, endast trenne områden, som, med hänsyn till fältets användbarhet som övningsfält, äro fullt lämpliga för garnisonens förläggning, nämligen de områden, som upptagits under punkterna 1, 3 och 5 här ovan. För att förläggningen icke skall bliva alltför hopträngd, något som är ett önskemål icke blott ur luftskyddssynpunkt, utan även med hänsyn tagen till behovet av handexerisfält i etablissementens omedelbara närhet, är det därför starkt av behovet påkallat, att det norr om Sörentorpsterrängen belägna Tegelhagsområdet, vilket lämpar sig synnerligen väl för bebyggelse, förvärfvas av kronan och införlivas med Järvafältet.

För erhållande av erforderliga förläggningsplatser för garnisonen vid utflyttning till Järvafältet är alltså ett disponerande av områdena 1, 3 och 5 jämte Tegelhagsområdet enligt fortifikationsstyrelsens mening så gott som nödvändigt. En sådan lösning av förläggningsfrågan ställer sig också, såsom garnisonskommittén påvisat, ekonomiskt fördelaktigare än varje annan tänkbar sådan. De olägenheter, som ur luftskyddssynpunkt måhända kunna sägas vidlåda föreliggande förslag äro, såsom chefen för fjärde arméfördelningen i sin utredning framhållit, icke av den storleksordning, att de böra tillmätas avgörande betydelse.

Då sålunda avgörande skäl synas tala för ett godtagande av ovan nämnda förläggningsområden och den av garnisonskommittén föreslagna fördelningen av desamma på garnisonens olika truppförband och anstalter synes vara den ur alla synpunkter lämpligaste, får fortifikationsstyrelsen i underdånighet hemställa om fastställelse av följande förläggning för nedan angivna truppförband och anstalter, nämligen:

- I 1 till terrängen kring Sörentorp,
- K 1 till terrängen kring Tegelhagen,
- A 1 till terrängen kring Risne,
- S T till terrängen söder om Risne och
- A I S till terrängen kring Bagartorp,

vad K 1 beträffar dock under förutsättning att Tegelhagsområdet kommer att av kronan förvärfvas.

I sammanhang härmed får fortifikationsstyrelsen även anhålla om definitiv fastställelse å förläggning av S 1 i sin helhet till Lilla Frösunda.

Som det av såväl militära som ekonomiska skäl är högeligen önskvärt, att utflyttning med det snaraste kan komma till stånd, böra förslag till de olika etablissemanten, så snart ske kan, upprättas och härför erforderliga förberedelser verkställas.

Det av chefen för fjärde arméfördelningen berörda förhållandet, att beslut rörande garnisonskompaniernas förläggning till Stockholm eller Järvafältet erfordras, innan detaljritningarna för etablissemanten uppgöras, saknar betydelse för upprättandet av nu ifrågakarande förslag, vilka endast äro avsedda att angeva etablissemantens utseende i stort. Nu nämnt beslut bör emellertid vara fattat, innan de för kasernbyggnadernas utbudande på entreprenad erforderliga detaljritningarna skola uppgöras, d. v. s. om möjligt senast vid 1939 års riksdag.

I sin handlingarna i ärendet bifogade skrivelse den 19 februari 1937 hemställde fortifikationsdepartementet, att för vidtagande av vissa förberedande åtgärder och för upprättande av ritningar till kasernetablissemant m. m. för utflyttning till Järvafältet av vissa regementen måtte till en början ställas till förfogande ett anslag å 150,000 kronor. Emellertid togs därvid icke i betraktande åtgärder m. m. för utflyttning av I 1 och K 1, enär frågan om dessa regementens förläggning då icke av departementet upptogs till prövning. Som dessa regementens utflyttning, såsom chefen för fjärde arméfördelningen framhållit, även bör ske snarast möjligt, erfordras, att nämnda anslagssumma höjes till 250,000 kronor.

I detta sammanhang får fortifikationsstyrelsen därjämte anmäla, att för att påskynda arbetena å de blivande etablissemanten och icke onödigtvis fördyra dem erfordras, att, innan arbetena igångsättas, till de olika förläggningsplatserna framdragas ledningar för vatten, avlopp och elektrisk kraft samt iordningställas behöriga materialvägar. Kostnaderna härför uppskattas till förslagsvis 2,000,000 kronor.

Med anledning av vad sålunda anförts har fortifikationsstyrelsen hemställt, att Kungl. Maj:t måtte

dels fastställa de föreslagna förläggningsplatserna för Svea livgarde, Livregementet till häst, Svea artilleriregemente, signalregementet, Stockholms tygstation och arméns intendenturförråd i Stockholm, vad Livregementet till häst beträffade dock under förutsättning att Tegelhagsområdet komme att av kronan förvärvas,

dels uppdraga åt fortifikationsstyrelsen att låta vidtaga förberedande åtgärder för de blivande förläggningarna å Järvafältet, låta upprätta och till Kungl. Maj:t inkomma med förslag till kasernetablissemant m. m. samt för de avsedda byggnadsarbetenas utförande föranstalta om anordnande av ledningar för vatten, avlopp och elektrisk kraft samt anläggning av behövliga materialvägar,

dels ock i proposition till 1938 års riksdag föreslå riksdagen att för bestridande av kostnaderna för ifrågakarande arbeten till en början anvisa ett belopp av 2,250,000 kronor, att utgå av tillgängliga köpeskillingsmedel för försålda tomter å Ladugårdsgårde.

Chefen för fjärde arméfördelningen har i sitt av fortifikationsstyrelsen åberopade yttrande till en början framhållit, att vid fattande av beslut om förläggningsplatser å Järvafältet en av de grundläggande synpunkterna borde vara, att dessa platser så valdes, att fältets utnyttjande såsom övningsområde

i minsta möjliga mån därav lede intrång. Förläggningsplatserna borde med hänsyn härtill i princip förläggas till övningsfältets utkanter till terräng, som för övningarna med minsta olägenhet kunde undvaras. Med hänsyn härtill ävensom ur tekniskt-ekonomiska synpunkter innebure det förslag, som framlagts av garnisonskommitténs arbetsutskott, en väl avvägd lösning av garnisonens förläggningsfråga. — Beträffande den betydelse, som vissa av chefen för armén i utlåtande den 27 oktober 1937 angivna förhållanden borde tillmätas vid bedömandet av det föreliggande förläggningsförslaget, har arméfördelningschefen anfört, bland annat, att förläggningen till Barkarby av ett flygtruppförband icke syntes påverka den nu föreliggande förläggningsfrågan i annan mån än att därigenom ytterligare framhävdes nödvändigheten av att ordna Stockholmsgarnisonens förläggning så att övningsterrängen därigenom i minsta möjliga grad lede intrång. De önskemål beträffande plats för kasernförläggning, som avgivits i det av chefen för försvarsstaben i skrivelse den 8 mars 1937 avgivna förslaget till anvisningar för militära etablissemens anordnande med hänsyn till faran för anfall från luften, tillgodosåges i regel med de av arbetsutskottet föreslagna förläggningsplatserna. I nyssnämnda förslag till anvisningar hade emellertid anförts, bland annat, att anflygning mot etablissemens borde försvåras, varför byggnadsplats intill större vattendrag och sjöar, trafikleder, markerade terrängföremål m. m., vilka kunde underlätta orienteringen, vore mindre lämplig, ävensom att man, därest flera än två etablissemens måste ligga i närheten av varandra, borde tillse, att etablissemens om möjligt icke lades på samma enslinje. Dessa av chefen för försvarsstaben uttalade önskemål komme icke att tillgodoses vid ett genomförande av arbetsutskottets förläggningsförslag. Ett förläggande av etablissemens med undvikande av grannskap till järnvägslinjer och sjöar skulle nämligen göra det nödvändigt att uppföra flertalet av etablissemens inom Järvafältets mittpartier, och ett tillgodoseende av nyssnämnda önskemål skulle således utöva en olycklig inverkan på övningsfältets utnyttjande för avsett ändamål. Ur luftskyddssynpunkt syntes dessutom de föreslagna förläggningsplatserna kunna godtagas, även om vid användande av dem önskemålen i fråga icke tillgodosåges. Enligt arméfördelningschefens förmenande påkallade försvarsstabschefens ifrågavarande förslag till anvisningar för militära etablissemens anordnande med hänsyn till faran för anfall från luften icke ett frångående av arbetsutskottets utav arméfördelningschefen förordade förläggningsförslag. Ej heller medförde de övriga förhållanden, som chefen för armén berört i sitt förenämnda utlåtande den 27 oktober 1937, sådana konsekvenser, att ett frångående av nämnda förläggningsförslag vore motiverat.

I förnyat yttrande i ärendet den 20 december 1937 har *chefen för armén* anfört, att den av fortifikationsstyrelsen och chefen för fjärde arméfördelningen verkställda kompletterande utredningen syntes giva vid handen, att vederbörlig hänsyn i möjlig mån tagits till olika på förläggningsfrågan inverkan omständigheter och att fortifikationsstyrelsens föreliggande förslag till frågans lösande måste anses vara väl avvägt. Chefen för armén tillstyrkte därför de av fortifikationsstyrelsen gjorda framställningarna.

I utlåtande i ärendet den 18 januari 1938 har *chefen för försvarsstaben* anfört följande:

Fortifikationsstyrelsens förslag innebär, att förläggningsplatser å Järvafältet skola fastställas för garnisonens truppförband m. m., att vissa förberedande arbeten för etablissemmentens uppförande skola igångsättas, och att härför erforderliga medel skola äskas av innevarande års riksdag. De avsedda förläggningsplatserna äro:

för Svea livgarde (I 1) terrängen omkring Sörentorp,
för Livregementet till häst (K 1) terrängen omkring Tegelhagen,
för Svea artilleriregemente (A 1) terrängen omkring Risne,
för signalregementet (S 1) terrängen vid Lilla Frösunda,
för Stockholms tygstation (S T) terrängen söder om Risne samt
för arméns intendenturförråd i Stockholm (A I S) terrängen omkring Bagartorp.

Förutsättningen för den föreslagna förläggningen av K 1 är dock, att det härför erforderliga området kommer att förvärfvas av kronan.

Förutom ovan angivna truppförband och anstalter föreslås enligt remissyttrande av *chefen för armén* den 7 januari 1938, nr 1560, även, att Gymnastiska centralinstitutet förläggas till Järvafältet, nämligen till trakten öster eller norr om Ulriksdals kapplöpningsbana.

Signalregementet är delvis redan förlagt till Lilla Frösunda. Förslaget innebär en utvidgning av därvarande etablissemment, så att regementets nu splittrade delar kunna samlas på en plats. Med hänsyn till dessa omständigheter anser jag mig böra tillstyrka fastställelsen av regementets förläggning till Lilla Frösunda, trots att denna förläggning på grund av närheten till Svea ingenjörkårs etablissemment och lokstationen m. m. vid Hagalund icke är ur luftskyddssynpunkt fullt tillfredsställande.

Enligt fortifikationsstyrelsens mening böra förläggningsplatsernas lämplighet bedömas främst ur övningssynpunkten, därnäst bör hänsyn tagas till de ekonomiska faktorerna, och först i sista hand bör luftskyddssynpunkten få öva inflytande. Huruvida denna värdesättning av de olika omständigheter, som böra beaktas vid frågans lösning, är fullt rättvisande, kan starkt ifrågasättas. I varje fall kunna de skäl, som styrelsen anfört för sin uppfattning, knappast anses vara fullt bärande. Nyanordnandet av ett truppförbands förläggning kan nämligen numera icke längre betraktas huvudsakligen såsom en fredsangelägenhet. Hänsyn måste även i tillbörlig grad tagas till förhållandena i samband med ett krigsutbrott och därvid föreliggande risker för anfall från luften. Såsom i det följande ytterligare kommer att påvisas, är det förenat med betydande svårigheter att utrymma kasernetablissemment och att organisera och genomföra en spridd mobilisering, vilka svårigheter därför icke böra ökas genom sättet för förläggningens ordnande.

Ur försvarsstabens synpunkt är luftskyddets tillgodoseende en av de mest framträdande faktorerna vid förläggningsfrågans bedömande. Med anledning av *chefens* för armén yttrande den 27 oktober 1937 har luftskyddsfrågan underkastats granskning av *chefen* för fjärde arméfördelningen, som härvid utgått från det av t. f. *chefen* för försvarsstaben den 8 mars 1937 framlagda förslaget till anvisningar för militära etablissemments anordnande med hänsyn till anfall från luften. Såsom framgår av arméfördelningschefens yttrande, hava de i nämnda förslag angivna principerna i vissa hänseenden icke kunnat följas. Sålunda skulle samtliga etablissemment bliva förlagda till ett jämförelsevis begränsat område i sydöstra delen av Järvafältet. Förläggningsplatserna för I 1 och K 1 liksom för A 1 och S T skulle komma att gränsa

till varandra. Sistnämnda två förläggingsområden ligga därjämte nära intill järnvägslinjen Stockholm—Västerås, medan orienteringen från luften av de båda förstnämnda är ännu mera underlättad därigenom, att de äro belägna mellan den långsträckt sjön Edsviken och järnvägen (samt landsvägen) Stockholm—Uppsala. De olägenheter, som ur luftskyddssynpunkt äro förknade med I 1:s och K 1:s tänkta förläggning, bliva ännu mer framträdande, då de ses i sammanhang med de delvis redan befintliga och delvis föreslagna etablissementer söder därom, d. v. s. för AIS, S 1 och Ing 1, eventuellt även för Gymnastiska centralinstitutet, vilket senare särskilt ur orienteringssynpunkt kan komma att utgöra en ytterligare nackdel. En sådan sammanträngd förläggning av icke mindre än fem (eventuellt sex) förband och anstalter på i huvudsak samma linje och i anslutning till kommunikationstekniskt viktiga anläggningar är ur luftskyddssynpunkt i och för sig olämplig.

Därtill komma emellertid svårigheterna att vid behov kunna på ett lämpligt sätt ordna en mobilisering utanför etablissementer. Ändamålet med ett dylikt mobiliseringsförfarande är att undvika en anhopning av personal, hästar och materiel inom de relativt begränsade områden, som kasernetablissementer måste anses utgöra ur synpunkten av anfall från luften. De största svårigheterna för genomförandet av en mera spridd mobilisering uppstår, när den i fredstid i etablissementer förvarade och för krigsförbandens utrustande avsedda materiel skall borttransporteras. Denna materiel måste, då mobilisering förutses eller anbefalles, förflyttas till sådana områden, där de olika förbandens utrustande sedermera kan ske på ett tryggsamt sätt. För materielens uppläggning i avvaktan härpå kräves tillgång på lämpliga lokalutrymmen, vilka helst böra vara belägna i närheten av terräng, där de utrustade förbanden kunna erhålla flygskyddad förläggning. De bästa förutsättningarna härför erbjudas i regel å landsbygden, där befintliga gårdar kunna tagas i anspråk för materielens uppläggning, och där skyddande terrängpartier kunna användas för förbandens förläggning. Utrymmesbehovet för en spridd mobilisering är betydande, och det lär därför bliva nödvändigt att välja områdena för här ifrågakarande förbands mobilisering på relativt stort avstånd från de föreslagna freds-förläggningarna.

I betraktande av anförda synpunkter är det tydligt, att den nu tänkta förläggningen av garnisonen icke är gynnsam. En betydande förbättring skulle ernås, därest åtminstone vissa förband erhöles förläggningsplatser närmare den nordvästra delen av övningsfältet. Därmed skulle transportvägarna till utom etablissementer eventuellt erforderliga mobiliseringsområden förkortas, behovet av transportmedel minskas, trafiken underlättas och en ur luftskyddssynpunkt gynnsam förläggningsgruppering lättare erhållas. Betydelsen härav ökas därigenom, att det icke med säkerhet kan förutses, att de slutliga förberedelserna för en mobilisering hunnit vidtagas, innan en motståndare igångsätter flygoperationer.

Den enda direkta fördel ur luftförsvarssynpunkt, som skulle kunna vinnas genom ett sammanhållande av förläggingsområdena till sydöstra delen av Järvfältet, äro ökade möjligheter till skydd genom det för Stockholm avsedda luftvärnet. Såsom arméfördelningschefen även anför, medger emellertid den planlagda grupperingen av detta luftvärn en mera spridd förläggning än den föreslagna.

— — — — —

Då fortifikationsstyrelsen liksom chefen för fjärde arméfördelningen det oaktat fasthållit vid förslaget om förläggningarnas anordnande i sydöstra delen av Järvfältet, beror detta framförallt därpå, att övnings-synpunkten därigenom ansetts kunna bäst tillgodoses. Huvudvikten har härvid lagts på — förutom närheten till redan befintliga skjutbanor — önskvärdheten att

bibehålla största möjliga sammanhängande del av övningsfältet fri från etablissemang, i avsikt att därmed i minsta mån inkräkta på möjligheterna för övningar i större förband och för fältmässiga skjutningar.

Det är obestriddligt, att angivna ändamål bäst tillgodoses genom förslaget. Fråga är emellertid, om önskemålen i vad rör ett större sammanhängande och även för artilleriets skjutningar lämpat övningsområde skola tillmätas den betydelse, att luftskyddssynpunkten på den grund får stå tillbaka i den utsträckning, som skett. Det kan för övrigt dragas i tvivelsmål, om artilleriskjutningar under någon längre tid framåt lämpligen kunna utföras inom det nuvarande fältet, även om detta — såsom i remissyttrandet från fortifikationsstyrelsen antydes vara avsikten — skulle utvidgas norrut.

I detta sammanhang bör beaktas, att vissa olägenheter även ur övnings-synpunkt komma att vara förenade med en förläggning enligt det nu föreliggande förslaget. Sålunda måste såväl I 1 som K 1 för att uppnå lämplig terräng för huvuddelen av övningarna passera över en landsväg och en järnväg — bägge synnerligen livligt trafikerade — och samma förhållande gäller A 1 i vad rör den norr om dess avsedda förläggningsplats ledande landsvägen. Nackdelarna härav bliva sannolikt så avsevärda, att de komma att nödvändiggöra anordnandet av korsningar i annat plan än ifrågavarande förbindelseleder. Därtill kommer, att en till fältets sydöstra del sammanträngd förläggning medför, att den från etablissemangen närmast tillgängliga terrängen sydöst om Spånga—Kista bliver den mest använda och eftersökta, med därav följande anhopning av förband under vissa tider.

Helt annorlunda skulle dessa förhållanden gestalta sig, därest t. ex. endast ett av de tre nu berörda förbanden förlades i sydöstra delen av fältet och de två övriga längre nordväst ut på från varandra skilda platser. Även därvid synes möjlighet finnas att bibehålla ett så stort antal fältskjutningsområden obeskurna, att godtagbara utbildningsmöjligheter i detta hänseende alltjämt kunna föreligga. En förläggning på antytt sätt erbjuder därjämte den fördelen, att luftskyddssynpunkterna bättre kunna beaktas.

Det är mycket möjligt, att en sådan förläggning i och för sig skulle medföra större kostnader än den föreslagna i fältets sydöstra del. Enär jämförande utredningar beträffande kostnaderna icke föreligga, är det dock svårt att för närvarande uttala sig härom. Det är emellertid tydligt, att kostnadsfrågan bör ses i ett större sammanhang, varvid måste uppmärksammas den tänkbara framtida utvecklingen av den civila bebyggelsen i anslutning till Järvafältet. Under de sista decennierna har denna bebyggelse alltmer trängt inpå och börjat kringgärda övningsområdet. De möjligheter, som tidigare stått till buds att utom själva övningsfältet intaga utgångslägen m. m. för övningar, ha sålunda efter hand alltmer beskurits. Det synes troligt, att en fortsatt utveckling i denna riktning är att befara, och att småningom krav även komma att resas på ianspråktagande av delar av övningsfältet för civila byggnadsändamål, även om den 1936 antagna regionplanen för Stockholm med omnejd icke beräknar någon framtida bostadsbebyggelse på Järvafältet. Under alla omständigheter synes försiktigheten bjuda, att man icke bortser från möjligheten av en sådan utveckling, när det såsom här gäller att fatta beslut, vars konsekvenser sträcka sig lång tid framåt. Då det vidare är sannolikt, att en ökad civil bebyggelse främst kommer att eftersträvas inom de delar av området, som ligga närmast Stockholm, föreligger otvivelaktigt viss fara för att övningsmöjligheterna för förband, vilka förlagts just till denna del av övningsfältet, komma att i framtiden bliva försämrade. Det kan därför ifrågasättas, om det icke, med tanke på den framtida utvecklingen, vore fördelaktigast att redan nu söka förläggningsplatser, åtminstone för vissa förband, i anslutning till det nuvarande fältets nordligare delar ävensom att

vidtagna åtgärder för fältets utökande med härför erforderliga områden ävensom med de ännu obebyggda områdena mellan den norra gränsen och trakten av Ed. Det förefaller icke osannolikt, att en sådan utvidgning skulle kunna finansieras genom en fränsäljning av sådana områden i de sydligare delarna, vilka i sådant fall ur övningssynpunkt vore mindre nödvändiga att bibehålla.

Såsom framgår av det anförda, anser jag mig nödgad att uttala vissa betänkligheter rörande förslaget fastställande i dess nuvarande form. Därest en kompletterande utredning av frågan omöjliggör den i och för sig behöfliga snara utflyttningen av garnisonens truppförband, vill jag dock icke motsätta mig en lösning i huvudsak enligt det uppgjorda förslaget.

För att i någon mån minska de olägenheter, som ur luftskydds-, mobiliserings- och i viss utsträckning även övningssynpunkt äro eller framdeles kunna bli förenade med en förläggning av samtliga förband och anstalter till den sydöstra delen av området, synes emellertid i varje fall böra övervägas, om icke beslutet i vad rör något av förbanden tills vidare kan uppskjutas i avvaktan på en undersökning av möjligheterna för detta förbands förläggande till annat område. Det förband, som härvid närmast synes böra ifrågakomma, är K 1, vars utflyttning torde vara minst brådskande. Desto större skäl synas för övrigt finnas för ett uppskov beträffande K 1:s förläggning, som spörsmålet om beredandet av förläggningstrymmen för garnisonskompanier och viss övrig personal samt för vissa förråd, enligt chefens för fjärde arméfördelningen yttrande, kräver fortsatta utredningar.

Med anledning av vad sålunda anförts har chefen för försvarsstaben tillstyrkt slutligt fastställande av signalregementets förläggning till Lilla Frösunda. I fråga om övriga truppförband och anstalter har han, trots därmed förenade olägenheter, icke velat motsätta sig det föreliggande förslaget fastställande, därest omständigheterna icke medgävo fortsatt utredningsarbete; dock syntes böra övervägas, om icke beslutet beträffande Livregementet till häst i varje fall kunde uppskjutas, till dess undersökning verkställts angående möjligheterna att ordna detta förbands förlägningsfråga på annat sätt än som nu föreslagits.

Slutligen har *statskontoret* i utlåtande den 8 februari 1938 anført följande:

Statskontoret får erinra om att föredragande departementschefen i proposition (nr 227) till 1937 års riksdag om täckande av vissa å fonden för förlag till statsverket bokförda förskott till försvarsväsendet m. m. — i samband med behandlingen av frågan om ersättande av ett å fonden för förlag till statsverket redovisat förskott för uppförande av nya byggnader för Stockholms tygstation — uttalade, att de principer, som av statsmakterna sedan gammalt tillämpats, när det gällt finansiering av nya försvarsbyggnader, som blivit erforderliga på grund av den fortsatta exploateringen av Ladugårdsgårde, och varå finansieringen av tygstationsanläggningarna utgjorde ett exempel, torde få tillämpas även vid framtida beslut av denna natur. Anläggningskostnaderna för av markexploatering orsakade byggnadsföretag för försvaret borde sålunda — med iakttagande av att kravet på sammanhang mellan markförsäljningarna å ena sidan och nyanläggningarna å den andra noggrant upprätthålles — få tills vidare förskottas å förlagsfonden, i den mån de icke från fall till fall funnes böra belasta exploateringskonto. Sedan den täckning av vissa äldre förskott genomförts, varom departementschefen i det följande framställde förslag, borde inflytande försäljningsmedel i sin helhet tills vidare fonderas och — i den mån de erfordrades för täckande av

berörda nya förskott å förlagsfonden — anses reserverade för försvarsväsendet för tillgodoseende av detta ändamål. Frågan om en omläggning av detta system borde lämpligen upptagas till övervägande i samband med en utredning om överförande av till försvarsväsendet anslagna byggnader till en fastighetsfond och om de budgettekniska formerna för disposition av inflytande försäljningsmedel.

Mot vad sålunda uttalats gjorde riksdagen (skrivelse nr 250) icke någon erinran.

I anslutning till föredragande departementschefens ovan återgivna uttalande synes det statskontoret, att — i den mån utflyttningen till Järfvafältet av de i förevarande framställning omförmälda truppförbanden kan anses föranledd av exploateringen av Ladugårdsgärde och Mariebergsområdet — invändning icke bör möta att taga inflytande markförsäljningsmedel för tomter å Ladugårdsgärde i anspråk för täckande av de med utflyttningen förbundna kostnaderna.

Vad angår sättet, på vilket detta bör ske, hava de militära myndigheterna utgått ifrån att det avsedda medelsbeloppet skulle anvisas direkt från diversemedelstiteln »Försäljningsmedel för tomter å Ladugårdsgärde». Ett sådant förfarande skulle närmast överensstämma med vad som på senare tid i allmänhet tillämpats i liknande fall. Med hänsyn till storleken av det belopp det nu gäller och den alltmer ökade omfattningen, i vilken anspråk å försäljningsmedel för likartade byggnadsföretag på senaste tiden ställts och även i fortsättningen lära kunna förväntas, kan emellertid enligt statskontorets mening ifrågasättas, om icke de medel, vilka för sådana ändamål ställas till förfogande, böra redovisas över riksstaten. Då försvarsväsendets byggnader icke ingå bland statsverkets bokförda tillgångar, vore det — så länge detta förhållande fortbestår — budgettekniskt riktigast, att erforderligt byggnadsanslag anvisades å driftbudgeten under fjärde huvudtiteln samt att i samband därmed ett mot anslaget svarande belopp av försäljningsmedlen tillgodofördes samma budgets inkomstsida. Därest denna utväg anses utesluten, torde i anslutning till nyssnämnda departementschefsuttalande den anordningen kunna vidtagas, att anslag tills vidare anvisas å kapitalbudgeten under fonden för förlag till statsverket. En oefftergivlig förutsättning härför bör dock enligt statskontorets mening vara att samtliga inflytande tomtförsäljningsmedel tills vidare fonderas för att på en gång tagas i anspråk för byggnadskostnadernas täckande i samband med att frågan om de budgettekniska formerna för redovisningen av försvarsväsendets fastighetsinnehav slutgiltigt löses.

Uppllysningsvis får statskontoret meddela, att den kontanta behållningen å diversemedelstiteln »Försäljningsmedel för tomter å Ladugårdsgärde» för närvarande uppgår till i runt tal 6,500,000 kronor. Att märka är emellertid, att även andra framställningar föreligga om medel från nämnda diversemedelstitel, bland annat en av arméförvaltningens fortifikationsstyrelse den 31 december 1937 gjord framställning om anvisande av 5,452,000 kronor (varav 3,000,000 kronor för budgetåret 1938/1939) för ordnandet av signalregementets förläggning vid Lilla Frösunda, över vilken framställning statskontoret samtidigt härmed avger utlåtande.

Signalregementets förlägningsfråga.

Under åtskilliga år har förutvarande fälttelegrafkåren haft sin förläggning provisoriskt ordnad så, att huvuddelen av kåren disponerat kasernetablissemnetet å Marieberg i Stockholm, under det att återstoden av den-

samma (två kompanier och tygexpeditionen) varit förlagd till Lilla Frösunda å Järvafältet. I enlighet med 1936 års försvarsbeslut har fälttelegrafkåren från och med ingången av budgetåret 1937/1938 ombildats till ett regemente — signalregementet — och i samband därmed hava jämväl krav framställts om ordnande av en mera tillfredsställande förläggning för det nya truppförbandet. Sålunda framhölls i skrivelse den 28 november 1936 från fälttelegrafkåren till arméförvaltningens fortifikationsdepartement, att, sedan kåren genom 1936 års försvarsbeslut erhållit en slutgiltig organisation, ordnandet av truppförbandets förläggningsfråga icke längre borde uppskjutas. De med avseende å förläggningen rådande förhållandena hade varit till avsevärt men för såväl utbildningsresultatet som möjligheterna att effektivt utnyttja befälspersonalen, varjämte de medfört betydande kostnader. Förläggning borde därför ordnas för hela truppförbandet vid Lilla Frösunda, varom förslag samtidigt framlades.

Med skrivelse till Kungl. Maj:t den 23 februari 1937 överlämnade *fortifikationsdepartementet* fälttelegrafkårens ifrågavarande framställning och anförde därvid, att, på grund av vad i ärendet blivit anført och i övrigt vore för fortifikationsdepartementet känt, departementet ansåge, att åtgärder snarast borde vidtagas för signalregementets förläggning till Lilla Frösunda. Beträffande det av fälttelegrafkåren avgivna förslaget till förläggningens ordnande på den nya förläggningsplatsen ansåge sig departementet icke då kunna yttra sig, men framhöll, att det vore nödvändigt, att vissa byggnadsarbeten omedelbart komme till utförande. Sålunda borde en uppvärmlbar förrådsbyggnad och en barackbyggnad nyuppföras vid Lilla Frösunda samt en förrådsbyggnad flyttas dit från etablissemnet vid Marieberg.

På av Kungl. Maj:t i proposition (nr 303) till 1937 års riksdag framlagt förslag medgav riksdagen, att ett belopp av högst 165,000 kronor av medel för försålda tomter å Ladugårdsgärde finge disponeras för de ifrågasatta byggnadsarbetena. Då det sålunda anvisade beloppet visat sig icke vara tillfyllest för arbetena ifråga, har Kungl. Maj:t genom brev den 15 oktober 1937 medgivit, att ett ytterligare belopp av högst 40,000 kronor finge för bestridande av vissa merkostnader för berörda ändamål förskottsvis utgå av lantförsvarets anslag till extra utgifter¹⁾.

Sedermera har *arméförvaltningens fortifikationsstyrelse* i skrivelse till Kungl. Maj:t den 31 december 1937 gjort framställning rörande signalregementets förläggning och därvid anført bland annat, att styrelsen, som ansåge, att ett ytterligare uppskov med ordnandet av signalregementets förläggning icke utan allvarliga olägenheter kunde ske, nu verkställt utredning angående regementets förläggning vid Lilla Frösunda, varvid undersökts dels i vilken utsträckning nuvarande byggnader å platsen lämpligen borde bibehållas, dels vilka byggnader vid etablissemnet å Marieberg som med fördel kunde flyttas till Lilla Frösunda, dels slutligen behovet av nybyggnader. I skrivelsen har fortifikationsstyrelsen därefter framlagt ett på grundval av

¹⁾ För sistnämnda belopp har enligt beslut av 1938 års riksdag (skrivelse nr 65) täckning beretts från försäljningsmedel för tomter å Ladugårdsgärde.

den utav styrelsen verkställda utredningen uppgjort förslag angående signalregementets förläggning till Lilla Frösunda, emot vilket förslag regementschefen och chefen för fjärde arméfördelningen samt sjukvårds- och veterinärinspektionerna icke haft något att erinra. Enligt detta förslag skulle åtskilliga av de nuvarande byggnaderna vid Lilla Frösunda bibehållas och användas för den nya förläggningen. Så skulle bland annat bliva fallet med corps de logiet, som skulle användas till officersmäss m. m., de båda flygelbyggnaderna, vilka skulle användas till expeditioner och bostadslägenheter, befintliga baracker, förrådshus m. m., vilka skulle användas till förläggnings- eller förrådslokaler m. m. Kostnaderna för behövliga ändrings- och inredningsarbeten m. m. uti ifrågavarande byggnader hava beräknats till 250,000 kronor, vartill skulle komma 5,000 kronor för rivning av vissa befintliga byggnader, som av olika anledningar icke borde bibehållas för den nya förläggningen. Vidare skulle tvenne för närvarande å Marieberg befintliga byggnader, vilka vore användbara jämväl i den nya förläggningen, flyttas och uppföras å lämpliga platser vid Lilla Frösunda. Kostnaderna härför hava beräknats uppgå till 40,000 kronor. Slutligen skulle nybyggnad företagas av ett flertal byggnader, bland annat fyra kompanikaserner för manskapsförläggning, kanslibyggnad, tre bostadsbyggnader för underofficerare m. fl., mässbyggnader för underofficerare och manskap, köks- och matsalsbyggnad, vakt- och arrestbyggnad, sjukhus, stallar, ridhus, exercishus, förråds- och verkstadsbyggnader m. m. Kostnaderna för dessa nybyggnader jämte stängsel, väganläggningar, ledningar för vatten, avlopp och belysning m. m. hava beräknats till 5,000,000 kronor. Till de sålunda angivna kostnaderna skulle dessutom komma dels 100,000 kronor för ritnings-, kontroll- och besiktningsarbeten m. m., dels 17,000 kronor för flyttning av förråd och expeditioner m. m., dels ock det belopp av 40,000 kronor, som enligt vad i det föregående omförmålt förskotterats från lantförsvarets anslag till extra utgifter för täckande av merkostnader för de byggnadsarbeten för förläggningen vid Lilla Frösunda, vartill 1937 års riksdag ställt medel till förfogande.

I anslutning till det sålunda framlagda förläggningsförslaget har fortifikationsstyrelsen hemställt, att Kungl. Maj:t måtte föreslå riksdagen medgiva, att för ordnandet av signalregementets etablissement vid Lilla Frösunda i huvudsak enligt det av styrelsen uppgjorda förslaget måtte, utöver av 1937 års riksdag medgivna 165,000 kronor, från medel, som influtit genom försäljning av mark å Ladugårdsgärde, få disponeras ett belopp av 5,452,000 kronor, varav för budgetåret 1938/1939 3,000,000 kronor, men med rättighet för fortifikationsstyrelsen att redan under budgetåret 1938/1939 kontraktera samtliga arbeten för etablissementet ifråga inom den angivna kostnadsramen.

I utlåtande den 8 februari 1938 över fortifikationsstyrelsens nyssnämnda framställning har *statskontoret* anfört följande:

Såsom av handlingarna i ärendet framgår, har 1937 års riksdag (skrivelse nr 391) i anledning av en av Kungl. Maj:t gjord framställning (proposition nr 303) medgivit, att för utförande av vissa byggnadsarbeten för signalregemen-

tets förläggning å Lilla Frösunda finge från den i statskontorets räkenskaper upplagda diversemedelstitlen »Försäljningsmedel för tomter å Ladugårdsgårde» disponeras ett belopp av högst 165,000 kronor.

Med vad sålunda förekommit skulle närmast överensstämman, att även de ytterligare kostnader 5,452,000 kronor (varav 3,000,000 kronor för budgetåret 1938/1939), som enligt fortifikationsstyrelsens förevarande framställning erfordras för ordnandet av signalregementets etablissement vid Lilla Frösunda, anvisades att utgå från samma diversemedelstitel.

Statskontoret får emellertid erinra om att ämbetsverket i ett denna dag avgivet utlåtande angående utflyttning till Järvafältet av Stockholms garnison tillhörande truppförband m. m. uttalat, att — såvida för utflyttningen erforderligt byggnadsanslag icke ansåges böra anvisas å driftbudgeten under fjärde huvudtiteln och i samband därmed ett mot anslaget svarande belopp av försäljningsmedlen tillgodofördes samma budgetsida — den anordningen kunde vidtagas, att anslag för ändamålet ifråga tillsvidare anvisades å kapitalbudgeten under fonden för förslag till statsverket, varvid med den slutliga regleringen borde anstå, intill dess att frågan om de budgettekniska formerna för redovisningen av försvarsväsendets fastighetsinnehav blivit löst. Rörande detta spörsmål tillåter sig statskontoret i övrigt hänvisa till vad i nämnda utlåtande anförts.

I det i föreliggande framställning begärda medelsbeloppet ingår jämväl ett belopp av 40,000 kronor, som jämlikt Kungl. Maj:ts beslut den 15 oktober 1937 förskotterats från lantförsvarets anslag till extra utgifter. Nämnda anslag torde genom omföring från ovanberörda diversemedelstitel böra erhålla gottgörelse för ifrågavarande förskotterade belopp.

Departementschefen.

Av den här lämnade redogörelsen för Stockholmstruppernas förläggningsfråga och därmed sammanhörande spörsmål framgår, att denna fråga sedan lång tid tillbaka varit föremål för ingående utredningar och upprepade förslag. Den ständigt fortgående utvecklingen på det militära området med därav föranledda ändrade fordringar i avseende å övningsterräng och sättet för militära övningars bedrivande har medfört, att Ladugårdsgärdet med däromkring liggande mark på Norra Djurgården blivit allt mindre lämpligt såsom övningsplats för garnisonens truppförband. Detta förhållande har blivit ännu mera framträdande, sedan statsmakterna beslutat, att stora delar av Norra Djurgården skulle exploateras för bostadsbebyggelse. Såsom i det föregående framhållits hava Stockholmstruppernas militära övningar till följd härav under de senare åren i allt större utsträckning måst förläggas till det jämlikt beslut av 1905 års riksdag inköpta, norr om Stockholm belägna s. k. Järvafältet, där särskilda anordningar för beredande av förläggningsmöjligheter för trupperna därför måst vidtagas. Dessa anordningar, vilka hittills varit av mera provisorisk karaktär, hava emellertid endast i ringa grad kunnat ersätta en ordnad kasernförläggning. Tjänsten därstädes har därför, särskilt under otjänlig väderlek, ofta blivit onödigt tung och påfrestande för personalen, vilket i sin tur medfört, att utbildningsarbetet försvårats. Även om under den senaste tiden vissa förbättringar vidtagits eller planerats med avseende å förläggningsförhållandena å Järvafältet, synes det dock vara uppen-

bart, att truppförläggningen därstädes icke kan ordnas på ett i allo tillfredsställande sätt utan uppförande av nya kasernetablissemment. Att så skulle ske, har också redan tidigt varit förutsatt. Med ett slutligt ställningstagande till denna fråga har emellertid hittills ansetts böra anstå i avvaktan på statsmakternas beslut rörande arméns omorganisation. Sedan sistnämnda fråga numera vunnit sin lösning genom 1936 års försvarsbeslut — vilket i förevarande hänseende bygger på den förutsättningen, att Stockholmsgarnisonens truppförband och anstalter komma att bliva förlagda till Järvafältet — föreligger ur denna synpunkt icke något hinder för att nu upptaga förläggningsfrågan till slutlig prövning.

Till de militära skälen för genomförande av en snar utflyttning av Stockholmstrupperna till Järvafältet kommer att en dylik åtgärd torde bliva nödvändig, därest den av statsmakterna beslutade markexploateringen å Norra Djurgården skall kunna fortgå efter tidigare uppdragna riktlinjer. Inom den närmaste tiden lär nämligen denna exploatering hava fortskridit så långt, att av den markareal, som enligt 1928 års riksdags beslut i första hand avsågs för exploatering, föga mer än kasernområdena och vad därtill hörer återstår till försäljning. Utan ett friläggande av dessa områden kommer därför vidare exploateringsverksamhet på Ladugårdsgärdet att inom kort helt förhindras. Även av denna anledning är det sålunda av vikt, att Stockholms truppersnas förläggningsfråga snarast möjligt erhåller sin lösning.

De utredningar och förslag beträffande utflyttningen, som vid upprepade tillfällen avgivits av myndigheterna, erbjuda också enligt min mening erforderligt underlag för besluts fattande rörande de blivande förläggningsplatserna åtminstone för flertalet av de truppförband och anstalter, som äro avsedda att förläggas å Järvafältet.

Såsom i det föregående framhållits utgöras dessa truppförband och anstalter av — förutom Svea ingenjörkår, Stockholms tygstations ammunitionsförråd och försvarsväsendets kemiska anstalt, vilka redan fått sina förläggningsplatser bestämda — Svea livgarde, Livregementet till häst, Svea artilleriregemente, signalregementet, Stockholms tygstation utom ammunitionsförrådet samt arméns intendenturförråd i Stockholm.

Av dessa är signalregementet redan delvis förlagt till Lilla Frösunda å Järvafältet och i enlighet med myndigheternas enhälliga tillstyrkan torde jämväl den återstående delen av nämnda regemente böra förflyttas dit från sin nuvarande förläggning å Marieberg.

Beträffande förläggningsplatser för de övriga till utflyttning avsedda förbanden och anstalterna hava, såsom av det föregående framgår, delade meningar i viss mån gjort sig gällande hos de i ärendet hörda myndigheterna. Sålunda hava arméförvaltningens fortifikationsstyrelse (fortifikationsdepartement) och chefen för fjärde (östra) arméfördelningen med stöd av den utredning i ärendet, som verkstälts av garnisonskommitténs arbetsutskott, ansett att etablissementen för samtliga ifrågavarande förband borde förläggas till södra och sydöstra delarna av övningsfältet. Till denna uppfattning har ock chefen för armén anslutit sig. Chefen för försvarsstaben åter har funnit

en dylik förläggingsplan mindre tillfredsställande särskilt ur luftskyddssynpunkt och därför ansett, att förläggingsplatser för åtminstone något eller några av förbanden borde sökas längre nordvästut på fältet.

Enligt det av fortifikationsstyrelsen framlagda och av chefen för armén förordade alternativet föreslås Svea livgarde skola förläggas till trakten av Sörentorp norr om Över-Järva, Livregementet till häst till det norr om Sörentorp belägna, till inköp föreslagna området vid Tegelhagen, Svea artilleriregemente till trakten av Risne gård mellan samhällena Bromsten och Duvbo söder om landsvägen Stockholm—Enköping, Stockholms tygstation utom ammunitionsförrådet till trakten söder om Risne samt arméns intendenturförråd till trakten av Bagartorp strax väster om Ulriksdals station.

Enligt det av chefen för försvarsstaben ifrågasatta alternativet, vilket bygger på förutsättningen av en ytterligare utredning i ämnet, hava några bestämda förläggingsplatser för de olika förbanden icke angivits. Såsom önskvärdt har emellertid framhållits, att endast ett av de till utflyttning ifrågasatta regementsförbanden — utom signalregementet — förlades till den södra delen av övningsfältet och de båda andra på från varandra skilda platser längre nordvästut. Försvarsstabschefen har emellertid samtidigt förklarat, att han, därest en ytterligare utredning i ämnet skulle äventyra en snar utflyttning av garnisonens truppförband, icke ville motsätta sig en lösning i huvudsak enligt fortifikationsstyrelsens förslag, därvid det emellertid syntes böra övervägas om icke beslutet i fråga om något av förbanden, företrädesvis Livregementet till häst, tills vidare kunde uppskjutas i avvaktan på en undersökning av möjligheterna för detta förbands förläggning till annat område.

För egen del har jag av den i ärendet förebragta utredningen bibragts den uppfattningen, att en lösning av förläggingsfrågan åtminstone i huvudsak bör sökas efter de av fortifikationsstyrelsen angivna riktlinjerna. Skälen härför äro i korthet följande.

Liksom fortifikationsstyrelsen anser jag, att vid bedömandet av de olika förläggingsplatsernas lämplighet övningskravens tillgodoseende bör komma i förgrunden. Det synes vara obestridligt, att dessa krav bäst tillgodoses genom det av fortifikationsstyrelsen framlagda förslaget. Såsom av bifogade karts-kiss (se bilaga) framgår skulle enligt detta förslag samtliga etablissemang komma att ligga utanför den del av övningsfältet, som lämpar sig för övningar i större förband. Det berättigade önskemålet, att kasernförläggningarna i minsta möjliga mån skola inkräkta på fältets egentliga övningsområde, har härigenom blivit tillgodosett. Möjligheterna till artilleriskarp-skjutningar och fältskjutningar med kulsprutor och eldhandvapen å övningsfältet röna icke heller någon inverkan av de föreslagna kasernanläggningarnas tillkomst. Hänsyn har vidare tagits till angelägenheten av att erhålla lämpliga avstånd från förläggingsplatserna till den redan å fältet befintliga skolskjutningsbaneanläggningen ävensom till de för övningar i större förband passande terrängområdena.

Jämväl ur andra synpunkter synas de av fortifikationsstyrelsen föreslagna

förläggningsplatserna vara i stort sett lämpligt valda. Sålunda ligga de, enligt vad utredningen giver vid handen, ur synpunkten av avlopps- och vattenledningssystemens ordnande förhållandevis väl till. För förbindelsemöjligheterna med Stockholm och angränsande samhällen är väl sörjt dels genom redan befintliga vägar, dels ock genom två järnvägslinjer, som framgå invid eller i närheten av de föreslagna förläggningsplatserna. Genom att avståndet till Stockholm blir relativt litet torde brandskyddet kunna ordnas genom överenskommelse med Stockholms stad utan upprättande av särskild brandkår för garnisonen. Den relativa närheten till Stockholm och ett flertal andra samhällen medför jämväl, att befälspersonalens bostadsfråga synes kunna åtminstone i huvudsak ordnas utan särskilda åtgärder från statens sida. Ur samtliga nu angivna synpunkter synes en förläggning enligt fortifikationsstyrelsens förslag vara att föredraga framför den av chefen för försvarsstaben ifrågasatta ordningen med två förband förlagda längre nordvästut på övningsfältet.

Chefen för försvarsstaben har emellertid såsom huvudsakligt skäl för sina erinringar anført, att vid förläggningsfrågans bedömande större hänsyn borde tagas till faran för anfall från luften än som skett i det av fortifikationsstyrelsen framlagda förslaget, enligt vilket samtliga etablissement skulle förläggas till ett jämförelsevis begränsat område i sydöstra delen av övningsfältet, vissa med förläggningsplatserna gränsande intill varandra. De föreslagna förläggningsområdena vore dessutom belägna intill järnvägslinjer — Svea livgarde och Livregementet till häst dessutom vid eller i närheten av sjö — varjämte vissa av dem komme att vara förlagda på samma enslinje. Allt detta vore ägnat att underlätta orienteringen vid ett eventuellt flyganfall.

I likhet med försvarsstabschefen anser även jag, att vid förläggningsfrågans lösande tillbörlig hänsyn måste tagas till luftskyddssynpunkten. Dock kan åt denna synpunkt icke få tillmätas en avgörande betydelse. Såsom fortifikationsstyrelsen påpekat torde nämligen förläggningsfrågan först och främst böra betraktas såsom en fredsangelägenhet, varav följer, att vid dess avgörande hänsyn i första hand bör tagas till under fred rådande förhållanden. Att därvid icke får bortses från de förhållanden, som kunna inträda vid ett krigsutbrott med därvid föreliggande risker för anfall från luften, ligger i sakens natur. Men denna hänsyn får enligt min mening icke drivas därefter, att man på den grund väljer förläggningsplatser, som skulle försvåra Järvafältets utnyttjande för övningsändamål eller som eljest av ekonomiska eller andra skäl äro mindre lämpliga.

Ur synpunkten av det anförda synes den av fortifikationsstyrelsen föreslagna dislokationen av de olika förläggningarna på Järvafältet kunna sägas i stort sett innebära ett så långt gående hänsynstagande åt luftskyddssynpunkten som med hänsyn till andra på frågan inverkan faktorer kan anses lämpligt och riktigt.

Om jag sålunda är beredd att i stort sett tillstyrka fortifikationsstyrelsens förslag, anser jag dock, att vissa skäl tala för försvarsstabschefens förslag, att med bestämmandet av förläggningsplats för något förband bör anstå

tills vidare. Enligt fortifikationsstyrelsens förslag skulle Svea livgarde förläggas till trakten av Sörentorp och Livregementet till häst till terrängen närmast norr därom, Tegelhagsområdet, som för ändamålet skulle förvärfvas för kronans räkning. För att i någon mån minska de olägenheter, som ur luftskydds- och mobiliseringssynpunkt och i viss mån även ur övningsynpunkt anses vara förenade med detta förlägningsförslag, har chefen för försvarsstaben ifrågasatt, om icke åtminstone beslutet beträffande Livregementets till häst förläggning borde tillsvidare uppskjutas i avvaktan på en undersökning av möjligheterna för detta förbands förläggande till annat område. Då frågan om utflyttning av nyssnämnda regemente icke synes vara av lika brådskande natur som motsvarande fråga för de övriga förbanden, finner jag mig böra biträda detta försvarsstabschefens förslag. Under sådana förhållanden synes det jämväl böra tillsvidare anstå med avgörandet av frågan om förvärvandet av Tegelhagsområdet för kronans räkning.

Bortsett från frågan om utflyttandet av Livregementet till häst finner jag mig sålunda böra tillstyrka fortifikationsstyrelsens förlägningsförslag. Svea livgarde torde alltså böra förläggas till trakten av Sörentorp, Svea artilleriregemente till trakten av Risne, Stockholms tygstation till trakten söder om Risne i närheten av Solvalla hållplats samt arméns intendenturförråd till trakten av Bagartorp.

Sedan förlägningsplatserna för de nämnda förbanden och anstalterna blivit fastställda, lära vissa förberedande arbeten och åtgärder för förläggningarnas ordnande böra omedelbart igångsättas. Sålunda böra vissa markundersökningar och andra utredningar utföras ävensom ritningar och kostnadsförslag uppgöras. De för nästkommande budgetår erforderliga kostnaderna härför hava av fortifikationsstyrelsen beräknats till 250,000 kronor, därvid förläggningen för Livregementet till häst medtagits i beräkningen. Som emellertid frågan om nämnda regementes förläggning icke nu upptages till behandling, torde nämnda kostnadsbelopp kunna minskas till 200,000 kronor.

På sätt fortifikationsstyrelsen anfört läser det vidare, för att arbetena å de blivande etablissemanten skola påskyndas och icke onödigtvis fördyras, vara lämpligt att före arbetenas igångsättande till de olika förlägningsplatserna framdraga ledningar för vatten, avlopp och elektrisk kraft ävensom iordningställa behövliga materialvägar. Kostnaderna härför hava av fortifikationsstyrelsen beräknats till 2,000,000 kronor. Med hänsyn till att förläggningen för Livregementet till häst icke heller i detta fall bör medtagas i beräkningen, läser emellertid den för nästkommande budgetår för dessa ändamål erforderliga summan kunna begränsas till 1,600,000 kronor.

Sammanlagda anslagsbehovet för de nu nämnda förberedande åtgärderna skulle sålunda för nästkommande budgetår uppgå till (200,000 + 1,600,000 =) 1,800,000 kronor.

Såsom i det föregående omförmälts har fortifikationsstyrelsen i skrivelse den 31 december 1937 framlagt förslag angående ett definitivt ordnande av

signalregementets förläggning vid Lilla Frösunda. Enligt detta förslag skulle för ändamålet dels vissa nu å Lilla Frösunda befintliga byggnader omändras och göras användbara för förläggningen, dels en del vid Marieberg befintliga byggnader överflyttas till Lilla Frösunda, dels ock vissa nybyggnader företagas. De sammanlagda kostnaderna för förläggningens slutliga ordnande — utöver det belopp av sammanlagt 205,000 kronor, som genom tidigare beslut ställts till förfogande för ändamålet — hava beräknats till 5,412,000 kronor. Fortifikationsstyrelsen har hemställt, att av nyssnämnda belopp en summa av 3,000,000 kronor måtte ställas till styrelsens förfogande för nästkommande budgetår med rätt för styrelsen att inom den för förläggningens slutliga ordnande angivna kostnadsramen under budgetåret kontraktera samtliga återstående arbeten för etablissemnetet.

För egen del har jag redan i det föregående tillstyrkt, att signalregementets nu till Marieberg förlagda del flyttas till Lilla Frösunda. Med hänsyn till de avsevärda olägenheter, som den nuvarande delade förläggningen i olika avseenden medför för regementet, synes det vara synnerligen angeläget, att detta förbands förlägningsfråga snarast möjligt blir slutligt ordnad. Då det av fortifikationsstyrelsen framlagda förslaget, vilket tillstyrkts av chefen för armén, synes vara i stort sett lämpligt och väl avvägt, finner jag mig böra biträda detsamma. Jag förutsätter dock, att definitiva situationsplaner och huvudritningar m. m. sedermera skola underställas Kungl. Maj:t för fastställelse. Emot de i förslaget upptagna kostnadsberäkningarna synes icke något vara att erinra.

I enlighet med fortifikationsstyrelsens förslag torde av det för etablissemnetets färdigställande erforderliga beloppet, 5,412,000 kronor, en summa av 3,000,000 kronor böra ställas till styrelsens förfogande för nästkommande budgetår. Vad beträffar arbetets utförande lärer det böra få ankomma på Kungl. Maj:t att i mån av behov föranstalta om träffande av avtal om entreprenader m. m. beträffande samtliga för etablissemnetets färdigställande erforderliga arbeten, allt inom den för hela förläggningens ordnande angivna kostnadsramen.

Beträffande gäldandet av ifrågavarande kostnader för förberedande åtgärder för Stockholmsgarnisonens utflyttande till Järvafältet m. m. finner jag mig, i anslutning till vad statskontoret anfört och efter att härutinnan hava inhämtat chefens för finansdepartementet mening, böra föreslå, att de för nästkommande budgetår för ändamålet erforderliga medlen förskottsvis anvisas å kapitalbudgeten under fonden för förlag till statsverket. Förutsättningen är härvid, att de å den i statskontorets räkenskaper upplagda diversemedelstiteln »Försäljningsmedel för tomter å Ladugårdsgärde» inflyttande försäljningsmedel, i den mån icke för visst fall särskilda omständigheter föranleda till annat, tills vidare fonderas för att sedermera tagas i anspråk för reglering av samtliga förskott för bestridande av de med garnisonens utflyttande till Järvafältet förenade byggnadskostnaderna.

Under åberopande av vad sålunda anförts hemställer jag, att Kungl. Maj:t måtte föreslå riksdagen att

dels till förberedande åtgärder för Stockholms garnisons utflyttande till Järvafältet å kapitalbudgeten för budgetåret 1938/1939 under fonden till förlag till statsverket anvisa ett reservationsanslag av 1,800,000 kronor,

dels ock till ordnande av signalregementets förläggning å Lilla Frösunda i enahanda ordning anvisa ett reservationsanslag av 3,000,000 kronor.

Till denna av statsrådets övriga ledamöter biträdda hemställen behagar Hans Kungl. Höghet Kronprinsen-Regenten lämna bifall samt förordnar, att proposition av den lydelse bilaga vid detta protokoll utvisar skall avlätas till riksdagen.

Ur protokollet:

Lennart Österholm.
